

60 JAAR

KERK EN VREDE

jaargang 39 nr. 10
oktober 1984
uitgave: Vereniging Kerk en Vrede

maandblad voor ONTWAPENING en GEWELDLOOSHEID

ER IS GEEN WEG NAAR VREDE

VREDE IS DE WEG

Jubileumnummer 60 jaar Kerk en Vrede

Kerk en Vrede is een landelijke vereniging van mensen die binnen en buiten de kerken actief zijn voor ontwapening en geweldloosheid.

Het alom heersende geloof in geweld – ook binnen de kerken nog niet overwonnen – moet weerlegd en ontzenuwd worden. Elke poging tot (christelijke) rechtvaardiging van militair geweld en van voorbereiding daartoe verhindert de dienst der verzoening waartoe kerken en christenen geroepen zijn.

Kerk en Vrede gelooft dat we ons kunnen én moeten wagen op de weg van geweldloos verzet in dienst van gerechtigheid. Een weg die al begonnen is bij de profeten van Israël en volgelingen van Jezus Christus en die voortgaat via Gandhi, Martin Luther King, Helder Camara en Esquivel. En via de tallozen van wie de namen niet bekend zijn, maar die in het verre en nabije verleden deze weg hebben gevolgd.

Bestuur: Voorzitter: Bram Grandia, Amsterdam. Algemeen sekretaris: Henk Eisma, Voorthuizen. Penningmeester: Tjasse Biewinga, Lelystad. Studiesekretaris: Harry Zeldenrust, Amersfoort. Leden: Hendrik Jan ter Bals, Amstelveen; Cornelia Furneé, Woubrugge; Martien de Jonge, Oostvoorne; Janneke Smitskamp, Zeist; Paul de Neeling, Utrecht; David Renkema, Den Haag; Jan Roest, Drachten; Marry v. d. Werf, Utrecht; Henny van Wieren, Huizen (N.H.); Lijntje de Wit, Breda.

Sekretariaat: Henk Eisma, Hélène de Gans, Rikus Kieft, Jan Durk Tuinier, Hugo de Waard, Jan Wijnia, Piet Zeegers, Harry Zeldenrust.

Lidmaatschap: als u het werk van Kerk en Vrede (dat uitsluitend wordt betaald door de leden) onderschrijft en wilt steunen, meldt u dan aan als lid. U betaalt daarvoor een vrijwillige bijdrage van tenminste f 40,- per jaar, inclusief het abonnement op het maandblad.

Kerk en Vrede, Utrechtseweg 159, 3818 ED Amersfoort. Het sekretariaat is telefonisch bereikbaar tussen 9.00 en 17.00 uur. Telefoon: 033-10445. Giro: 435382.

Kerk en Vrede wil met haar maandblad vanuit haar overtuiging het gesprek, de bezinning, studie en aktie stimuleren.

Vredeswerk-van-de-lange-adem vraagt om indringend gesprek, voortdurende bezinning, grondige studie en concrete aktie.

We willen **kritisch** analyseren wat zich in kerk, staat en samenleving voordoet op het gebied van de ontwikkeling van het militarisme en de bestrijding ervan.

We willen **overtuigend** naar voren laten komen dat geweld uiteindelijk geen waarborg biedt voor vrede en veiligheid en geen bevrijdende macht heeft.

We willen **inspirerend** zijn voor mensen die actief zijn in het vredeswerk en met veel vragen en onzekerheden worden geconfronteerd.

Overname van artikelen is toegestaan, mits de bron wordt vermeld en een bewijsnummer wordt toegezonden aan de redaktie.

Redaktieadres: Utrechtseweg 159, 3818 ED Amersfoort, tel. 033-10445. Het sekretariaat is telefonisch bereikbaar tussen 9.00 en 17.00 uur.

Redaktie: Andries Andriese, Paul van Dijk, Hannes de Graaf, Bert Groenman, Anton Heering, Harky Klinefelter, Toni Kluck, Joke Mijnhardt, Jan Roest, Harry Zeldenrust. De kernredaktie wordt gevormd door Paul Begheyn sj., Boudewina de Boer, Rikus Kieft (eindred.), Carla Edelenbos, Wiesje Engelen, Corinth van Schaik, Peter Windhorst, Onno Ijska, Harro van Zijl.

Abonnement: per kalenderjaar f 30,- voor 11 nummers. Mensen met een minimaal inkomen betalen f 20,- per jaar. Leden van Kerk en Vrede ontvangen het blad gratis (zie lidmaatschap).

Druk: Kerckebosch, Zeist.

Een boeiende beweging

Wat willen we eigenlijk met een jubileumnummer? Die vraag was in de redaktie niet één, twee, drie beantwoord. Leren van de geschiedenis, werd gezegd. Aantonen dat Kerk en Vrede niet zo a-politiek is als vaak wordt gezegd. Een typering geven van Kerk en Vrede, binnen het geheel van de vredesbeweging in Nederland. De bijdrage van Kerk en Vrede aan het ontwikkelen van een vredestheologie laten zien. Een perspectief voor de vredesbeweging aangeven. Mensen hoop geven om door te blijven vechten voor vrede. Opnieuw laten zien dat vrede méér is dan geen oorlog.

Veel wensen, veel materiaal, en daarvoor te weinig pagina's ter beschikking: dat betekent dat we in dit jubileumnummer geen compleet beeld van Kerk en Vrede kunnen geven.

Niettemin is het beeld dat we van Kerk en Vrede in dit blad geven, boeiend genoeg, denken we. De kracht van Kerk en Vrede ligt in haar kritische bezinning op theologie en ethiek. In haar dóórdenken op geweldloze weerbaarheid, op burgerlijke ongehoorzaamheid. In het besef dat in het vredeswerk vormingsprocessen minstens zo belangrijk zijn als het verstrekken van informatie. In haar nadruk op spiritualiteit als een onmisbaar element om de strijd vol te kunnen houden.

Op enkele punten klinkt echter ook kritiek door op Kerk en Vrede. Dat is tegelijk kritiek op de hele (kerkelijke) vredesbeweging in Nederland, maar laten we ons beperken tot onszelf, tot Kerk en Vrede dus. Dan komt de vraag op ons af: wanneer komen de daden? Bezinning, doordenking, kritisch doorlichten zijn noodzakelijk en waardevol, maar zullen uiteindelijk door daden gevolgd en zichtbaar gemaakt moeten worden. Als we met woorden afstand nemen van bepaalde ontwikkelingen en structuren – bewapening, economische onderdrukking, noem maar op – dan zullen er daden moeten volgen. Daden die een glasheldere aanklacht zijn en tegelijk een andere weg laten zien. Daden die hoop geven aan de slachtoffers en aan onszelf.

Kortom, zijn er nog Berrigans in Kerk en Vrede?

Rikus Kieft

Inhoud

- 4 – Hannes de Graaf : De mythe van het a-politieke Kerk en Vrede
- 7, 15, 24, 26 –
Carla Edelenbos/
Boudewina de Boer : Mini-interviews met Kerk en Vrede leden
- 8 – J. J. Buskes Jr. : Geen vrede zonder gerechtigheid (1938)
- 10 – Harry Zeldenrust : Theologie van Kerk en Vrede is ethiek
- 14 – Henk Eisma : Verzet tegen oorlog én wat daar op voorbereidt
- 16 – Hans Wiebenga : Vanuit 't Kan Anders
- 17 – Cor Arends : Vanuit Pax Christi
- 18 – Walter Karlberger : De Bergrede
- 20 – Bert Groenman : Kerk en Vrede en de kerken
- 25 – Gied ten Berge : Vanuit het IKV
- 26 – Hetty Andriese e.a. : Vanuit Vrouwen voor Vrede
- 27 – Jim Forest : Kerk en Vrede's internationale
- 29 – Dedde de Jong : Het Fonds Latijns Amerika daagt Kerk en Vrede uit
- 34 – Herman Noordegraaf: Vredesburo-boek over dienstweigeren

Bij de voorpagina:

De illustratie van Vo-Dinh is overgenomen uit „De Schreeuw van Vietnam”. Dit boek met poëzie van Thich Nhat Hanh werd in 1970 op initiatief van Kerk en Vrede uitgegeven om aandacht te vragen voor de gevolgen van de oorlog in Vietnam. Uitgever was Ten Have. De tekst bij de illustratie luidt:

*De getuige blijft. Vlambommen bloeien op de donkere nacht
 een kind klappt met zijn handen – het licht.
 Ik hoor 't geluid van het geschut
 en het gelach versterft.
 Maar de getuige blijft.*

De tekst op de voorpagina is een oude Quaker-spreuk: het doel waar je naar streeft moet zichtbaar zijn in de manier waarop je eraan werkt.

WAT HEET VREDE?

DE POST!

ACH, WAT LEUK, VAN TSJERNENKO!
"GEFELICITEERD MET 60 JAAR STRUJD
VOOR ONS GEMEEN-
SCHAPPELIJK DOEL."

EN HIER, VAN REAGAN!
"CONGRATULATIONS MET 60 JAAR IN ONS
BEZAMENLIJK
STREVEN."

ZELFS IETS VAN DE NAVO!
"60 JAAR KERK & VREDE, 39 JAAR
NAVO-VREDE."
HM!

WAAROM BEN IK TOCH
NIET BLIJ?!!

Hulb

De redactie nodigde enkele tientallen organisaties, kerken en personen uit, in het kort te reageren op zestig jaar Kerk en Vrede. Dat leverde helaas niet veel reacties op. Wat we ontvingen, vindt u verspreid door het nummer, onder het hoofdje FELICITATIES.

Verder vroegen we mensen uit een viertal organisaties, om wat uitvoeriger te beschrijven hoe ze tegen Kerk en Vrede aankijken. U treft reacties aan vanuit 'Kan Anders, Pax Christi, het IKV en Vrouwen voor Vrede (zie pag. 16, 17, 25, 26).

POLITIEK MOET GRENZEN VERLEGGEN

Kerk en Vrede is te ethisch en te weinig politiek. Die kritiek wordt nogal eens op Kerk en Vrede uitgeoefend. Ook in enkele bijdragen in dit nummer klinkt dat kritische geluid door.

Dat is de mythe van het a-politieke Kerk en Vrede, zegt Hannes de Graaf.

Het is gewoon niet waar, het is een voetstuk waar anderen ons opzetten, vergeet niet dat Kerk en Vrede juist de kerken als doelgroep had en heeft. En bovendien, wát is politiek? Politiek als fantasie – en belofte-loze kunst van het mogelijke? Inderdaad, dan i. Kerk en Vrede a-politiek.

De dienst van Christus is onverenigbaar met de dienst van dood en vernietiging. Dat is de grondkeuze van Kerk en Vrede. En die grondkeuze is een bruikbaar criterium voor politieke beoordeling van ideeën en voorstellen. De politieke wil tot ontwapening – heus niet van vandaag op morgen – wordt pas geloofwaardig door eenzijdige stappen in de richting van ontwapening. En niet door mooie woorden en goede bedoelingen alleen. Daarmee is Kerk en Vrede juist zéér politiek!

In 1954 werd de herbewapening van West-Duitsland een feit en in 1955 werd de Bondsrepubliek lid van de NAVO. Gustav Heinemann was vanwege deze ontwikkelingen afgetreden als minister. Kerk en Vrede nodigde hem uit om op openbare vergaderingen zijn visie te geven op de politieke oorzaken en gevolgen van de Duitse herbewapening en te pleiten voor nog mogelijke alternatieven. De bijeenkomsten werden druk bezocht. Onder de titel „Kaarten op Tafel” verscheen een felle aanval van het dagblad „Het Parool” op Kerk en Vrede. Men had, aldus Het Parool, „altijd eerbied gehad voor het christen-pacifisme als ethisch beginsel”, maar nu bleek, dat Kerk en Vrede zich op het terrein van de politieke begaf, was het met deze eerbied gedaan. Het Parool wilde ons een scheiding opdringen tussen ethiek of politiek.

In februari van dit jaar sprak Dr. Arie Spijkerboer in Haarlem op een gemeentevening. Hij was van mening, dat christen-pacifisten misschien wel gelijk hadden in hun radicale afwijzing van oorlog en bewapening, maar dat betekende volgens hem, dat je dan geen mond meer kon opendoen, laat staan actief zijn op het gebied van de politiek.

De geschiedschrijving

Er bestond en bestaat een hardnekkig beeld van Kerk en Vrede als een eventueel met respect te bejegenen getuigenisgroep, die zich echter door zijn ethische inzet buiten de politieke realiteit plaatst en ook behoort te plaatsen. Als we de prijs maar willen betalen van ook ons zelf als a-politiek te beschouwen, is men zelfs bereid om het „in mijn hart, in wezen, eigenlijk” met ons eens te zijn, maar we vallen van dit door anderen opgerichte voetstuk, zodra er politieke analyse en politieke actie van onze kant naar voren komt.

Voor de één (zie boven) was Kerk en Vrede te politiek bezig en niet ethisch genoeg, voor de ander té ethisch en te weinig politiek. Ook door deze kritiek wordt hetzelfde beeld versterkt en dezelfde mythe in stand gehouden. In 1982 verscheen een poging tot geschiedschrijving aangaande Kerk en Vrede van 1924 tot 1950*). Op bladzijde 165, wanneer sprake is van het ontbreken van een perspectief op het politieke vlak aan de vooravond van de tweede wereldoorlog, komen de schrijvers met de stellige bewering: „hieraan ligt een o.i. wezenlijk punt in het christen-antimilitarisme ten grondslag: het is gebaseerd op geloofsgehoorzaamheid en geloofstrouw vanuit een sterk theonomisch en eschatologisch denken. Daardoor gaat het in zijn beginsel voorbij aan concrete politiek-maatschappelijke verhoudingen, aan die factoren, die oorlog veroorzaken en bestendigen. Kerk en Vrede tekent deze verhoudingen wel op, juicht ze eventueel toe en betreurt ze in een ander geval; maar concrete consequenties voor haar beginsel trekt ze niet: dat blijft als een Godsgebod overeind staan.” De schrijvers menen wel, dat deze bewering niet meer zo stellig geldt voor het Kerk en Vrede van na de tweede wereldoorlog en ze noteren wel, „dat de christen-antimilitaristische overtuiging ook de basis vormde voor een sterk anti-nationaal-socialistische opstelling van Kerk en Vrede”. In aansluiting op deze studie schrijft ook Gerard van den Boomen in zijn boek over honderd jaar vredesbeweging in Nederland” (Amstelveen 1983): „Was voor de oorlog Kerk en Vrede in zekere zin „negatief” op vrede gericht geweest, nu kwam daarvoor in de plaats een „positief” vredesdenken: streven naar een rechtvaardige samenleving”. (blz. 141/2).

Nu heb ik Kerk en Vrede voor de oorlog

niet van binnen uit gekend, maar ik betwijfel de juistheid van dit beeld. Ten eerste denk ik aan een uitspraak van Buskes op de grote door Kerk en Vrede belegde protestvergadering tegen de „vrede van München” in 1938: „Als wij strijden tegen den oorlog, doen wij dat, omdat wij geloven, dat God een wereld wil, waarin gerechtigheid woont... Kerk en Vrede heeft echter ook altijd geweten, dat alleen het feit, dat er geen oorlog is, niet betekent, dat wij vrede hebben” (zie pag. 8 van dit blad).

Ten tweede meen ik, dat deze uitspraak van Buskes niet, zoals de schrijvers van het bovengenoemde cahier schijnen te denken, een soort uitzondering op de regel was, maar kenmerkend, ook voor het vooroorlogse Kerk en Vrede. Onder de oprichters van Kerk en Vrede bevonden zich een groot aantal oud-leden van de opgeheven Bond van Christen-socialisten, b.v. Hugenholtz. Men kan zich niet voorstellen, dat ze ineens als leden van Kerk en Vrede hun kritische sociaal-ekonomische analyse van het oorlogs- en militarismeververschijnsel vergeten waren. Het vrijzinnig-democratische eerste kamerlid Van Embden verbond ethiek en politiek. Samen met Heering was hij actief geweest in „het genootschap voor zedelijke volkspolitiek”. En Buskes was vrijwel vanaf de oprichting in 1926 lid van de Christen-Democratische Unie, een christelijke partij met een niet alleen antimilitaristisch, maar ook anti-kapitalistisch programma. Zulke mensen passen niet in het door moderne polemologen bedachte vakje van de slechts in „negatieve vrede” geïnteresseerden.

Doelgroep kerken

We moeten hierbij één ding niet vergeten. Kerk en Vrede voelde zich terecht geroepen om binnen de kerken aan een menta-

liteitsverandering te werken. Dit was een moeizame pioniersarbeid om „het Evangelie los te slaan van de oorlogsidee" (uitdrukking van G. J. Heering). De kerken waren over het algemeen bolwerken van militaristische christendommelijkheid, vanzelfsprekend present waar het „drievoudig snoer van God, Nederland en Oranje" ook met militaire parade's werd geprezen. Gereformeerd stond gelijk met de A.R. van Colijn, met zijn koloniale opvattingen en anti-socialistisch konservatisme, militair in hart en nieren. En de hervormde traditie om C.H.U. te stemmen versterkte onafgebroken het politiek-militaire establishment met zijn regent-achtige overheidsopvatting. Onder al dit stof was de radikaliteit van het Evangelie bedolven. Heering, Hilbrandt Bosma, Hugenholtz, Buskes en vele anderen brachten het weer te voorschijn. En daarin zagen zij de voorname taak van Kerk en Vrede, opdat de in bijbel en kerk verborgen vredesboodschap weer als een hervormende kracht zou gaan functioneren. In concrete en actuele politieke kwesties namen de Kerk en Vrede-mensen duidelijk stelling op grond van hun christenpacifisme, of het nu om de Japanse inval in Mantsjoerije of de bom op de „Zeven provinciën", de ontwapeningsconferentie in Genève of de schijnvrede van München ging en het ontbrak niet aan politieke en sociaal-economische analyses van deze aktualiteit. Maar voorrang had – vooral met het oog op het aanspreken van en de dialoog met de medechristenen in de kerken – het christen-pacifistisch uitgangspunt met zijn evangelische motivatie. Dat leidde tot een taalgebruik, dat de vandaag levende gesecculariseerde christenen vaak niet verstaan en soms misverstaan als a-politiek en puur evangelisch-ethisch getuigen.

Doorgaande lijn

In de na de tweede oorlog op gang gekomen oecumenische discussie, zowel nationaal als internationaal, wordt het christen-pacifisme veel meer serieus genomen dan vóór 1940. Toen ik actief werd in Kerk en Vrede na 1948 had ik het voorrecht om nog vele jaren samen te werken met Heering en Hugenholtz, Buskes en Wentink, Van der Voet en Strijd, allemaal ook langer of korter vóór en tijdens de tweede wereldoorlog bij Kerk en Vrede betrokken. Zij gaven mij de indruk, dat er veel meer sprake was van een continuïteit met het „oude" Kerk en

„Om de onderdrukking der ellendigen, het zuchten der armen, maak ik mij thans op, zegt de Here, ik stel in veiligheid wie daarnaar smacht."

Psalm 12:6.

Tekening van Arthur Wragg uit „The psalms for modern life" (1933).

Vrede dan van een nieuwe, nu minder a-politieke instelling. Ook was er geen sprake van een overgang van een „negatieve vrede" naar een „positieve vrede". In 1953 herschreef Prof. Heering „De Zondeval van het Christendom". Aan zijn principiële stellingname hoefde hij niets te veranderen, maar natuurlijk ging hij in op de nieuwe maatschappelijke en politieke aktualiteit. De tussen 1948 en 1964 vele malen herdrukte en soms ingrijpend herziene drukken van Strijd's „52 vragen over oorlog en vrede" ademen dezelfde geest van een onveranderde grondkeuze samen met een goed geïnformeerde en informerende stellingname in de politieke aktualiteit. Nog altijd denk ik, dat kennismaking met dit boekje veel hardnekkige vooroordelen tegen Kerk en Vrede als een ethisch absolutistische en daarom in politieke analyse tekortschietende beweging, kan wegnemen.

Als je terugziet, bijvoorbeeld op de afgelopen 39 jaar na de tweede wereldoorlog, blijkt Kerk en Vrede telkens present geweest te zijn bij politiek verzet en het pleiten voor politieke alternatieven, soms bijna alleen, tegen de stroom in, soms met vele andere personen en groepen.

Tegen de stroom

De situationele keuzen bleken – helaas vaak pas achteraf voor meerderheden duidelijk – juist en trefzeker geweest te zijn. Men kan hier denken aan de Indonesie-politiek, aan de koude oorlog en de doorbreking ervan, aan de kritiek op ideologie en beleid van de NAVO – van haar oprichting af (men leze vandaag eens Strijd's „Kerk en Atlantisch Pact" van 1950!), aan Zuid-Afrika en Vietnam. In 1963 schreef Strijd naar aanleiding van de dikwijls tegen ons aangevoerde kritiek

„Om mijn broeders en vrienden wil ik zeggen: vrede zij in U.”

Tekening Arthur Wragg (1933)
Psalm 122:8.

(waarbij men zich vaak op Reinhold Niebuhr beriep) dat Kerk en Vrede te weinig rekening houdt met de machten, die in bepaalde economische, sociale en politieke structuren en verschijnselen werken: „Het moet ons van het hart, dat wij bij christenen als Niebuhr vaak de indruk krijgen, dat in deze inderdaad adembenevende problematiek aan de machten, aan onze machteloosheid, aan de zonde het laatste woord gegeven wordt. . . we weten als pacifisten heel goed, dat wij, niet alleen in de oorlog, maar elke dag opnieuw de „ethiek van Christus” overtreden, zoals Niebuhr zegt. Maar moet aan deze constatering noodzakelijk een afwijzing van het pacifisme verbonden worden? Waarom mogen we niet beginnen neen te zeggen op dat punt, waar de zonde zich in cumulatie en concentratie het duidelijkst realiseert?

Wat kunnen wij dan verder doen? Allereerst: we zullen steeds weer aan ons zelf en anderen (maar allereerst aan ons zelf) de waarschuwing moeten richten: weet, bij alle verlamme kennis en ervaring van de „machten van deze tijd”, dat zij nooit het laatste woord mogen hebben bij de beslissing welke middelen wij gebruiken mogen bij de verdediging van vrijheid, gerechtigheid, menselijkheid. Wanneer dat èl geschiedt, dan is er misschien enige toekomst op de korte baan, maar zeker niet

op de lange baan. . . Keuze met betrekking tot economisch-sociale en politieke structuren en pacifisme hangen onverbrekelijk met elkaar samen. Wij kunnen niet bij de economisch-sociaal-politieke beslissingen met het gelaat naar het verleden gericht staan en tegelijk voor de toekomst vrede verwachten. Op deze wijze meen ik, dat christen-pacifisten de kritiek van Niebuhr op een positieve en constructieve wijze kunnen verwerken.” Aldus Strijd.

Grenzen verleggen

Als je onder politiek verstaat de fantasie-loze en belofte-loze „kunst van het mogelijke”, dan is Kerk en Vrede inderdaad a-politiek. De grondkeuze, dat de dienst van Christus onvereenigbaar is met de dienst van dood en vernietiging, lezen we nu eenmaal niet af uit de politieke werkelijkheid van alledag, maar uit de omgang met het Evangelie. Die inspireert ons om in de politiek al die krachten, ideeën en voorstellen te steunen, die juist de grenzen van het mogelijke kunnen verleggen. In de praktijk is telkens gebleken, dat de als naïef en koppig gekenschetste grondkeuze van Kerk en Vrede een bruikbaar criterium aan de hand deed voor de politieke beoordeling. Natuurlijk weten we, dat ontwapening niet van vandaag op morgen gerealiseerd kan worden. Maar

we zien scherp, dat méér bewapening, kwalitatief en kwantitatief de weg naar ontwapening blokkeert. De politieke wil tot ontwapening wordt pas geloofwaardig door eenzijdige stappen in die richting, niet door mooie woorden en goede bedoelingen en tegelijk vasthouden aan het kruisraketten-dubbelbesluit.

Juist wél politiek

Op enkele uitzonderingen na is bijna iedereen in de kerken bereid om te erkennen, dat Kerk en Evangelie niet kunnen worden beschermd en verdedigd door bewapening. Kerk en Vrede gaat een stap verder en stelt, dat we op het politieke vlak dan ook niet beschermd willen worden door bewapening of door afschrikking met bewapening.

Zo zouden er meer voorbeelden te noemen zijn. In Kerk en Vrede werd in 1938 de discussie over de „pacifistische volkshandhaving” gevoerd als poging om het pacifisme van het passivisme te helpen onderscheiden. Hoewel dat toen nog niet tot een door Kerk en Vrede aanvaard aktieplan leidde, was hier wel een zoeken naar vormen van geweldloze weerbaarheid. Een discussie die elders, behoudens uitzonderingen, niet mogelijk was. In de tijd van de bezetting deed men praktische ervaring op met deze geweldloze weerbaarheid en dat hielp weer om het ook na de oorlog telkens opnieuw aan de orde te stellen. Intensief werd op dat spoor doorgedacht. Resultaten waren onder meer de brochures „Nieuwe weerbaarheid” (1952) en „Geweldloze weerbaarheid” (1965).

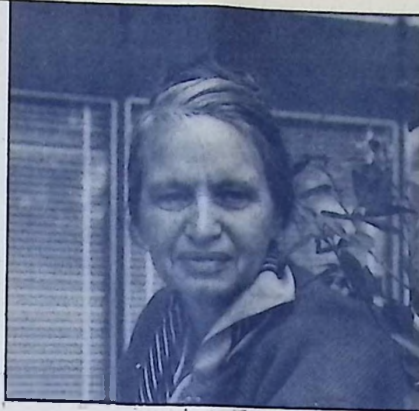
Vandaag is geweldloze weerbaarheid en sociale verdediging iets waar vredeswetenschap en ook politieke wetenschap niet meer omheen kunnen, al loopt de politiek ver achter, als men de discussies in de Tweede Kamer hierover leest.

Haalbaarheid als criterium bevestigt de uitzichtloze status quo; dat blijkt altijd opnieuw. Koppig vasthouden aan een ethische en evangelische grondkeuze kan vindingrijk maken bij het zoeken naar politieke alternatieven en helderziend bij het positie kiezen in historische situaties.

* Henk van den Berg/Ton Coppes – Dominees in het geweer. Het Christen-antimilitarisme van Kerk en Vrede 1924-1950, cahier 22 van het Nijmeegse Studiecentrum voor vredesvraagstukken.

Hannes de Graaf was voorzitter van Kerk en Vrede in de vijftiger en zestiger jaren.

Cathy Ubels-Veen EEN ANDER MENSBEELD LEREN

Mevrouw C. Ubels-Veen werd in augustus lid van Kerk en Vrede. Dat was ze al langer van plan, maar het themanummer Vrouwenstrijd-Vredesstrijd gaf de doorslag. Ze vertegenwoordigt de Evangelische VolksPartij in de Tweede Kamer. In de politiek strijd je anders dan Kerk en Vrede doet, zegt ze. Maar we hebben elkaar hard nodig.

„Ik was gevraagd om voor een totaalweigeraar als getuigdeskundige op te treden. Eén van mijn dochters maakte me toen attent op het vrouwennummer van Kerk en Vrede (juni '84), waarin ook gewezen wordt op porno in het leger. Daar wilde ik wat meer van weten, en toen heb ik een heel gesprek daarover gehad met Rikus Kieft, en dat verwerkt in m'n getuigenverklaring. Naar aanleiding daarvan ben ik lid geworden. Ik had al wel vaker gedacht dat ik eigenlijk Kerk en Vrede zou moeten steunen, maar dat kwam er maar niet van. Nu had ik een goede aanleiding. Ik vind het ontzettend goed werk, Kerk en Vrede werkt aan

mentaliteitsverandering. Ik zou me graag verder verdiepen in 'leger en porno'. Porno zou één van de pijlers kunnen zijn van het beleid om mensen bereid te maken op andere mensen te schieten. Kerk en Vrede zou daar verder ook aandacht aan moeten geven. In de politiek strijd ik op een andere manier dan Kerk en Vrede. Maar we moeten elkaar wel steunen, elkaars hand en voet zijn. Radicale bewegingen als Kerk en Vrede hebben vaak het vertrouwen in de parlementaire democratie verloren. Toch moeten we elkaar aanvullen, inspireren. Progressief denkende mensen zijn vaak heel bang voor organisatie, maar dat is tegelijkertijd een zwakte. Juist de fundamentele christenen (EO bijvoorbeeld) hebben zich uitstekend georganiseerd, en daardoor staan ze sterk. Wij zijn heel bang voor organisatie, maar dat is wel een zwakte. We zullen onze kracht moeten bundelen, willen we ooit iets bereiken.

Het gaat er niet om om in je eigen kringetje te praten. De vraag is, hoe bereik je de grote groep? Hoe krijg je een mentaliteitsverandering? Kerk en Vrede moet een uitstraling hebben naar de Kamer toe, maar ook naar de basis. Dat wordt bemoeilijkt door het taalprobleem: wat voor taal spreken we? We zullen onze taal zo eenvoudig mogelijk moeten houden; misschien in verhaalvorm vertellen wat er echt aan de hand is.

In de vredesbeweging gaat het niet alleen om bewapening, dat is slechts één van de symptomen. Het gaat om de gerechtigheid. De beklemtoning van vredesstrijd is gerechtigheidsstrijd; die strijd zal altijd blijven bestaan. Dat vereist wel een brede opstelling, ook van Kerk en Vrede. Het geweld zit in de hele samenleving, bijvoorbeeld in het verkeer, daar geldt duidelijk het recht van de sterkste. Fietsers en voetgangers worden zomaar van de weg gedrukt!

We zullen ook een ander mensbeeld moeten leren. Ik heb mezelf met kleine stapjes ontworsteld aan het traditionele mensbeeld, dat ik meekreeg vanuit m'n gereformeerde opvoeding. Daarbij hoort ook het doorbreken van de rollenpatroon van mannen en vrouwen. De maatschappij heeft het gevoel uit de mannen gehamerd. In het leger worden de laatste restjes vrouwelijkheid en tederheid afgebroken. Met feminisering van de maatschappij zijn ook de mannen beter af, ook al zijn ze bang een stuk macht kwijt te raken. Als de vrouwenonderdrukking niet wordt aangepakt, komen we nergens: dan blijft de tederheid weggedrukt en neemt het geweld toe."

de lange adem

HERINNERING

60 jaar Kerk en Vrede, zo staat het op de banderol om de laatste nummers van het maandblad. Het treft mij. Er zullen er niet zo veel meer zijn, die bij wijze van spreken aan de wieg van Kerk en Vrede hebben gestaan. Ik draag nog een herinnering mee aan die begintijd.

Het was september of oktober 1924, kort voordat ik naar mijn eerste gemeente ging, dat Prof. dr. G. J. Heering in een overvolle Remonstrantse kerk in Groningen sprak over „Christendom en anti-militarisme”. Er was toen zo kort na het einde van de wereldoorlog in brede kringen, vooral van jongeren (VCJB) een grote openheid voor dit onderwerp. Ik kan die lezing van Heering niet meer weergeven. Wel herinner ik mij één bijzonder moment. Er was gelegenheid om vragen te stellen. Iemand vroeg: Hoe zou u het vinden, als uw zoon zou weigeren aan de oproep tot dienstplicht gehoor te geven? Heering antwoordde: „Ik zou zeggen: God zegene je, mijn jongen”. Daarop volgde een luid applaus. Heering wees met opgeheven handen deze luide bijval af als niet passend bij een zo ernstige beslissing, die werd genomen vanuit een door Christus gewekt geweten.

Het zou me niet moeilijk vallen het een en ander te vertellen van mijn werk in Kerk en Vrede tussen 1928 en 1940. In Friesland en in Amersfoort, waar ik ook een zestal jaren werkte. Toch – ik ben nog niet zo oud, dat ik me niet zou kunnen voorstellen, dat u de ruimte van het maandblad liever voor de aktualiteit reserveert.

Maar dit ene – dat van die „wiegervaring van de vereniging” – meen ik U niet te moeten onthouden.

J. Dikboom, Rolde

VOZE VREDE VAN MÜNCHEN

Bij de „vrede van München”, 1938, werd Tsjechoslowakije door Hitler ingelijfd, met toestemming van Engeland en Frankrijk. Herman Noordegraaf belicht in onderstaand kader de voorgeschiedenis van Kerk en Vrede. In dat licht moet bijgaand ingekort artikel van Buskes worden gelezen. Het geeft scherp inzicht in de dilemma's waar Kerk en Vrede zich toen in bevond.

De dertiger jaren zijn zeer moeilijke jaren voor de vredesbeweging. Ook voor Kerk en Vrede. Het waarom laat zich makkelijk raden. Met het opkomen van fascisme en nationaal-socialisme rees natuurlijk de vraag: is het Christen-antimilitarisme van Kerk en Vrede een antwoord op deze demonische machten? Maken we ons niet weerloos door voor ontwapening te pleiten?

Hoe werd nu vanuit Kerk en Vrede op dit alles gereageerd?

Vanaf het begin is in Kerk en Vrede het grote gevaar van het nationaal-socialisme onderkend. Als op 23 mei 1933 – dus kort na Hitlers machtsovername – een grote protestvergadering wordt belegd tegen de gebeurtenissen in Duitsland, voert ook Ds. J. J. Buskes jr. het woord. Buskes was toen hoofdbestuurslid van Kerk en Vrede en hoofdredakteur van het verenigingsorgaan „Kerk en Vrede”. De titel van zijn leugenachtigheid van het Hitler-regime en de vervolgingen van talloze mensen, inclusief de Joden. Ook de houding van de „Duitse Christenen”, die het Evangelie gelijkschakelden met staat, volk en ras, neemt hij onder vuur. „Met u protesteer ik tegen de praktijken van het hakenkruis en ik doe het, omdat het kruis van Christus voor mij het hart van het Evangelie is.”

Eerder, op 16 mei, had Kerk en Vrede een adres aan de Duitse regering gezonden, waarin geprotesteerd werd tegen de gevangennamen van Duitse pacifisten. Ook de voorzitter van Kerk en Vrede, prof. G. J. Heering, wees in zijn rede op de jaarvergadering van 17 juni daaropvolgend uitdrukkelijk op de verwerpelijkheid van het nationaal-socialisme. Dit onderkennen van de verschrikkingen van het nationaal-socialisme was allesbehalve vanzelfsprekend in Nederland. Een autoritair-conservatieve mentaliteit belette velen dit verschijnsel op de juiste wijze te peilen. In Kerk en Vrede werd de Duitse kerkstrijd intensief gevolgd. De Belijdende Kerk, die tegen Hitler koos, kreeg de warme sympathie van Kerk en Vrede. Het lidmaatschap van de NSB werd door het hoofdbestuur onverenigbaar verklaard met dat van Kerk en Vrede.

Maar hoe zou, naast hulp aan slachtoffers, protesten tegen het regime e.d., aan het nationaal-socialisme weerstand geboden kunnen worden? Er kristalliseerden zich drie lijnen uit:

– Er waren er die meenden, dat het standpunt van geweldloosheid niet meer te handhaven was. Vanaf 1933 zien we een gestage terugloop in het ledental. Een sterke terugloop kwam toen de invloedrijke theoloog Karl Barth aan de Tsjechische theoloog prof. Hromodka een brief schreef naar aanleiding van de bedreiging van Tsjechoslowakije door Hitler-Duitsland. Op 19 september 1938, kort voor de „vrede van München” schrijft Barth, dat iedere tsjechische soldaat, die strijdt en lijdt het voor ons en ook voor de kerk van Jezus Christus zal doen.

– Vanaf 1932 gaan in de vereniging stemmen op om een plan van actie te ontwerpen over hoe in geval van mobilisatie en oorlog te handelen. De discussie hierover komt herhaaldelijk terug en resulteert in 1938 in een rapport „Pacifistische Volkshandhaving”. Het bepleit o.a. militaire en semi-militaire dienstweigering, non-koöperatie met een eventuele bezetter e.d.

Het plan haalt het echter niet in de vereniging. Behalve dat betwijfeld werd of het plan wel haalbaar was, werd ook de vraag gesteld of het wel tot de taak van Kerk en Vrede behoorde zo'n plan te bepleiten.

– We komen dan bij de lijn, die de meerderheid van het hoofdbestuur voorstond. Kerk en Vrede moest getuigen van de onverenigbaarheid van Evangelie en geweld. Het gaat erom mensen te sterken in hun geweten en in hun persoonlijk geloof, zodat ze trouw blijven met heel hun leven aan Christus' zaak.

Bijgaand artikel van Buskes legt getuigenis af van de dilemma's uit die tijd. Doorzien wordt de voosheid van de „vrede van München”: ze heeft niets met echte vrede te maken. Buskes wil geen vrede zonder gerechtigheid, doch ook geen oorlogsvoering. Het enige dat overblijft is zijns inziens getuigen van het Evangelie, dat echter een politieke onmogelijkheid is geworden.

Toen het bericht van het behoud van den vrede kwam zal het wel met ons allen zo zijn geweest, dat er vreugde was in onze harten, omdat het leven nog voort kon gaan, omdat wij onze kinderen mochten groot brengen, omdat jonge mensen elkander in liefde mochten vinden.

Toen kwamen de bladen en toen werd het benauwend en beangstigend. Het eerste blad, dat ik in handen kreeg, was dat van de N.S.B. Daarin stond, dat Hitler het zonder wereldoorlog had klaar gespeeld, dat de wereld zich de ogen uitwreef van verwondering en dat velen thans begrijpen zouden de goddelijke zending, die dit genie had te vervullen. Wij, Kerk en Vrede-mensen, die de vrede lief hebben, kwamen tot de conclusie, dat wij stonden naast degenen, die ons steeds hebben bestreden en die altijd zeiden: indien het moet, zullen wij den oorlog aanvaarden. Het was één groot verbroederingsfeest. Men juichte en verheerlijkte Chamberlain. Een Amerikaans blad schreef zelfs, dat hij in zijn optreden zoveel van Christus had. Wij Christen-antimilitaristen werden steeds onrustiger. Een angst sloop ons hart binnen. Was het voor Kerk en Vrede wel tijd om feest te vieren? Is deze wereld, waarin de vrede bewaard is gebleven, het ideaal van Kerk en Vrede? Is het Gods wereld, waarin gerechtigheid woont? Wij zijn dankbaar, maar niet voldaan.

Onze vereniging draagt de naam Kerk en Vrede. Dit betekent voor ons, dat de vrede, die wij lief hebben en die wij zoeken, mede gekarakteriseerd wordt door het woord, hetwelk in onze naam aan het woord vrede voorafgaat. Wij zijn geen anti-militaristen zonder meer, wij zijn christen-antimilitaristen. Wij strijden tegen oorlog en oorlogstoerusting, omdat wij Jezus Christus belijden als Heer en Koning. Wij roepen alle christenen binnen en buiten de kerken op om in deze strijd mede te strijden, opdat de namen van Jezus Christus en Zijn Hemelsen Vader niet meer op die gruwelijke wijze door de volken geschonden zullen worden als in de jaren 1914-1918. Ons christen-zijn betekent voor ons niet, dat wij ons in het volksleven isoleren als mensen, die beter en heiliger zijn – wij willen staan midden in ons volk, omdat wij ons met dat volk verbonden gevoelen – maar als kerk, als gemeenschap van mensen, die Christus belijden. De bijbel kent geen vrede, of het moet zijn vrede door recht, waarbij het recht heenwijst in de richting der gerechtigheid en de gerechtigheid weer boven zich zelf uitwijst in de richting van de liefde.

Gerechtigheid

Als wij strijden tegen de oorlog, doen wij dat, omdat wij geloven, dat God een wereld wil, waarin gerechtigheid woont. Wij hebben de boodschap gebracht, dat er maar één weg is, de weg van Jezus Christus. Als de volken en ook wij zelf dien weg niet willen gaan en niet willen luisteren naar het gebod: gij zult niet doodslaan, omdat het leven uit God is, Hij is uw Schepper, dan zal de wereld ten slotte in de oorlog ondergaan. Nu dreigde dit gevaar. Als er één ding duidelijk geworden is, is het dit: dat inderdaad de weg der bewapening een heilloze weg is, dat er spanningen ontstaan, die zo fel worden, dat zij zich ontlasten moeten in een oorlog. En een wereld, waarin oorlog gevoerd wordt, betekent de chaos en de hel.

Kerk en Vrede heeft echter ook altijd geweten, dat alleen het feit, dat er geen oorlog is, niet betekent, dat wij vrede hebben. Het is niet waar, wat in zoveel christelijke kringen gedacht wordt, dat de oorlog als een dreigend onweer kwam opzetten boven Europa en ook boven ons land hing, maar dat het onweer gelukkig over dreef. Deze oorlogsdreiging stond in verband met de ontwikkeling van het politieke, sociale en internationale leven. En dit laatste is niet veranderd. Men gaat op de oude wegen voort met nog groter kracht en nog meer heftigheid. Het vreselijke is, dat de mensen uit angst voor de oorlog wel gebeden hebben voor de vrede, maar dat men tenslotte slechts in staat is geweest de oorlog te voorkomen, door het recht te verkrachten en de vrijheid te vertrapen. Wat betekent dit? Dat de wereld voor een alternatief komt te staan, en dat, indien wij moeten kiezen, wij als Kerk en Vrede-leden moeten zeggen: het ene is verschrikkelijk, maar het andere ook. Aan de ene kant de oorlog en wij hebben gezegd: dat is de hel, de chaos. Maar wij hebben de mensen heel duidelijk te maken, dat de andere mogelijkheid deze is: een wereld met vrede, maar zonder vrijheid en zonder recht en dat is ook de hel.

Eigenbelang

Zo'n wereld heeft Kerk en Vrede nooit bedoeld en gewild. Nu de wereldoorlog geen werkelijkheid geworden is, nu men een wereld gaat bouwen zonder oorlog, maar ook zonder recht en zonder vrijheid, is er voor ons geen reden tot blijdschap, maar alleen voor een bitter en fel verdriet.

Aart van Dobbenburgh: Christus op het oorlogskerkhof.

Dit is het vreselijke, dat in de wereld, zoals zij op het ogenblik reilt en zeilt, mannen de leiding hebben, die vertegenwoordigers zijn van wereldmachten. Het is niet de wereld, die wij als Kerk en Vrede-leden willen en over welke wij ons kunnen verheugen. Alles wordt op den ouden voet voortgezet.

Laten wij ons voor een ogenblik stellen op het standpunt van de mensen, die in Engeland en Frankrijk en ook in ons land zeggen: wij hebben de bewapening nodig om recht en vrijheid te verdedigen. Nu is dit het vreselijke, dat wij nog lang niet zover zijn, als wij dachten. Nu is gebleken, dat de wereld nog niet eens zover is, dat zij het verschrikkelijke middel van de oorlog wil toepassen om recht en vrijheid te verdedigen, maar dat zij het slechts wil toepassen ter verdediging van eigen belangen. Wij zijn tot de smartelijke ontdekking gekomen, dat wanneer de grote wereldmachten spreken over recht, zij toch altijd bedoelen: eigen belangen. Zij zullen slechts strijden voor recht en vrijheid, wanneer die twee samenvallen met hun eigen kapitalistische en imperialistische belangen. Dit betekent dat de vrede, die wij beleven, een vreselijke vrede is.

Politiek onmogelijk

Toch kunnen wij, als Kerk en Vrede, niet anders zeggen, dan dat ook een oorlog schending van recht en vrijheid betekent, recht en vrijheid, die wij toch juist wilden

verdedigen. Een wereld, die ondergaat aan de ene zowel als aan de andere kant. Kerk en Vrede kan slechts getuigen: terug tot het Evangelie van Jezus Christus. Het kan niet anders doen dan uitzien naar Zijn komst. Wij kunnen niet anders in deze verwarde wereld, waarin ik wel weet, hoe ik persoonlijk moet staan, maar niet de moed heb, om vorsten en volken de weg te wijzen, omdat ik met materiaal moet werken, waarmede ik niet werken kan. Wij kunnen een wereld met oorlog niet aanvaarden, maar al evenmin een wereld zonder recht en zonder vrijheid. En de wereld, die wij thans bouwen, loopt inderdaad uit op de werelddictatuur. Wij willen noch het een, noch het ander. Daarom kunnen wij niet anders doen, dan het Evangelie prediken. Bij de tegenwoordige stand van het wereldleven is het Evangelie van Jezus Christus echter een politieke onmogelijkheid geworden. Voor Christus en Zijn geboden is er in deze wereld geen plaats. Wij zullen er ons op moeten voorbereiden, dat de strijd zwaar wordt, en dat, indien de dagen door God niet bekort worden, geen een van ons allen zal stand houden, omdat het te zwaar zal wezen en te moeilijk, in zo'n wereld christen te blijven.

Maar wat komen er een pessimistische woorden uit mijn mond! Jezus is toch overwinnaar, en Hij komt. Toch overwint eens de genade!

J. J. Buskes Jr.

Uit: „Kerk en Vrede”, 20 oktober 1938.

AANVAL OP BESTAANDE ORDE

Wat is nou precies de theologie van Kerk en Vrede? Bestaat er wel zo'n typische vredestheologie?

Nee en ja, schrijft Harry Zeldenrust.

Je kunt niet spreken van een „Kerk en Vrede” theologie. Binnen Kerk en Vrede werkten en werken orthodoxen en vrijzinnigen nauw samen. Hun theologie is niet dezelfde. Maar over één zaak is men het nog steeds eens – het geloof heeft heel konkrete betekenis voor het maatschappelijk handelen.

Theologie is in de eerste plaats ethiek. Vredestheologie is experimentele, maatschappij-betrokken ethiek. Ze gaat uit van respect voor de mens als persoon en doet een appèl op het menselijk geweten. Dat is het kader waarin je Kerk en Vrede kunt plaatsen: het gaat uiteindelijk om de gerechtigheid.

De theologie is daarbij ondersteunend.

Voor de tweede wereldoorlog, en ook nog wel in de eerste tijd daarna, stond Kerk en Vrede bekend als een club van dominees en hoogleraren. Dat wil niet zeggen, dat anderen geen lid waren, maar in blad en theologen toch wel de belangrijkste stem. En de lezers van het blad verwachtten ook, dat ze goed werden geïnformeerd juist op bijbels-theologisch terrein.

Kerk en Vrede heeft altijd bestaan uit mensen, die tegen de hoofdstromingen van het christendom in, vanuit hun geloof, kozen tegen oorlog en geweld. Het zou dus niet al te moeilijk moeten zijn om in het perspectief van zestig jaar Kerk en Vrede iets te zeggen over de theologie binnen onze vereniging.

Samenwerking

Toch zal het duidelijk zijn, dat hier nog wel enkele problemen liggen. Dé theologie bestaat niet; er is een veelheid van theolo-

gieën. En Kerk en Vrede was vanaf het begin een vereniging op oecumenische basis, dat wil zeggen samengesteld uit mensen uit verschillende kerken. Bovendien werd de vereniging opgericht in een tijd, dat er een scherpe scheidslijn bestond tussen vrijzinnigen en orthodoxen. Er waren weinig verenigingen op levensbeschouwelijke grondslag, waar deze beide groepen elkaar toen vonden. Het bekende voorbeeld uit die tijd is de oprichting van een eigen vrijzinnig-protestantse radio-omroep, omdat de vrijzinnigen bij de orthodoxe NCRV geen enkele kans kregen. Des te opmerkelijker is het, dat beide groepen binnen Kerk en Vrede goed konden samenwerken. De orthodoxe Buskes voelde zich volledig verbonden met de vrijzinnige Heering, al had hij tegen diens bijbelopvatting ernstige bezwaren.

Het gemeenschappelijke in Kerk en Vrede heeft altijd gelegen in de betekenis, die men aan het geloof toekende voor het

maatschappelijk handelen, en in het feit, dat men andere (twist)vragen als ondergeschikt hieraan beschouwde. Voor de mensen van Kerk en Vrede was theologie in de eerste plaats ethiek.

Rechtsstaat

Het is zeker niet teveel gezegd, wanneer ik Prof G. J. Heering, de eerste voorzitter van Kerk en Vrede, aanduid als dé theoloog van de vereniging. Door tientallen brochures en vooral door zijn grote werk „De zondeval van het christendom” heeft hij een unieke bijdrage geleverd aan het vredesdenken. In dit boek wordt een eigen kijk op de staat ontwikkeld, die sindsdien bepalend is geweest voor het denken binnen Kerk en Vrede. Heering wijst oorlogsvoering af als een uiting van de machtsstaat en stelt daartegenover het handelen van de rechtsstaat, die gegrond is op het zedelijk rechtsbewustzijn. Het eerste adres waartoe men zich richt is echter niet de politiek, maar de kerk. Het ging Kerk en Vrede erom, dat de kerk zich met de politiek moest bemoeien. De vereniging werd opgericht binnen de kerken om eraan mee te werken, dat de kerken hun eigenlijke functie in de maatschappij zouden gaan vervullen. En dat is, dat de kerk zou zijn het geweten van de samenleving, want alleen zo kan de staat tot een echte rechtsstaat worden. Met instemming citeert Heering in één van zijn brochures de duitse theoloog Von Harnack: „Wanneer de kerk haar idealen niet weet te planten in de staat, dan zal straks de heidens gebleven staat zijn idealen planten in de kerk.”

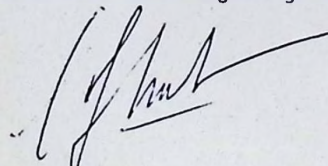
Richting

Een begrip, dat bij Heering een grote rol speelt is „het koninkrijk Gods”. In zijn boek uit 1952 „De verwachting van het koninkrijk Gods” is Heering op zoek naar

FELICITATIE

„Voor mij en vele andere Doopsgezinden is Kerk en Vrede een begrip - mede door de samenwerking met de Doopsgezinde Vredesgroep. Ik geloof dat Kerk en Vrede in de samenleving werkt als het zout van Mattheus 5 en hoop dat het zijn smaak zal behouden zolang dat nodig is.”

Met broederlijke groet,

(E. van Straten),
secretaris

FELICITATIE

Voor zover bekend, heeft de Evangelisch-Lutherse Kerk als organisatie nooit of in elk geval de laatste jaren niet- contact gehad met Uw vereniging. Wel is bekend, dat veel predikanten, ambtsdragers en gemeenteleden individueel lid waren en zich door de activiteiten van Kerk en Vrede hebben laten leiden en inspireren ten aanzien van hun standpunt over vrede en veiligheid. De bijeenkomsten, die door U werden georganiseerd en de brochures, welke door U werden uitgegeven hebben daardoor toch vaak bijgedragen tot de houding, die binnen de Lutherse Kerk werd ingenomen.

In de huidige situatie is het feit, dat de Lutherse Kerk één van de participanten is van het I.K.V., er de oorzaak van, dat een organisatie als de Uwe wat uit het oog verdwijnt. Dank zij Uw waarnemerschap in het I.K.V.beraad is er echter toch een verbinding.

De Synodale Commissie wil U graag veel succes wensen met Uw werk.

Hoogachtend,
namens de Synodale Commissie,

Th.L. van Zadel, sekretaris

het juiste verband tussen het godsrijk en de orde van deze wereld. En hij vindt dat in de gedachte van de theocratie (letterlijk: godsregering). Daarmee bedoelt hij, dat de mensheid, ook in het maatschappelijk verkeer, gebonden is aan eeuwige wetten, aan de algemene beginselen van gerechtigheid, broederschap en barmhartigheid. Die theocratie betekent bij Heering niet, dat de staat gedomineerd zou moeten worden door een bepaalde religie. Het gaat hem zeker niet om allerlei voorschriften en verboden. Hij gaat ervan uit, dat Gods wet geschreven is in mensenharten, dat het menselijk geweten aanspreekbaar is op die algemene beginselen. De kerk heeft de taak om de gewetens te scherpen en om tegenover de overheid te getuigen van Gods heilig recht. De kracht van de kerk zit in dat getuigenis. Daarom spreekt Heering ook van het christendom als profetische, theocratische godsdienst. De verwachting van het vredesrijk moet de theocratie bezielen. Zo wordt op aarde het komende godsrijk voorbereid.

Wat Heering in dit boek schrijft is een theologische samenvatting, van wat hij in de 35 jaren daarvoor in zijn lezingen en brochures steeds weer naar voren had gebracht. Zo schreef hij in 1921 al een geschrift met als titel: „De kerk als maatschappelijk geweten”. Ook daarin staat de gedachte centraal, dat de kerk als roeping heeft om volk en staat hun taak bewust te maken. Boeiend is hoe hij daarin schrijft over hervormingen. De wezenlijke veranderingen in de samenleving worden niet voorbereid op de conferenties van de groten; ze vinden hun oorsprong ook niet in de elitaire vredesclubjes, maar alleen in een krachtige beweging van onderaf. Daar, aan de onderkant van de samenleving, zit ook de echte deskundigheid. Deskundig is, wie weet heeft van de nood, wie zich gestuwd weet, misschien niet in elk technisch detail, maar wel in het aangeven van de richting.

Geweten

Het woord richting acht ik belangrijk bij Heering. Hij wijst niet zonder meer de bestaande orde af, is zelfs bereid tot „de harde noodzakelijkheid om in vele gevallen een vergelijk te treffen tussen ideaal en werkelijkheid”. Maar het ideaal mag nooit ondergeschikt gemaakt worden. Hij wil het handelen van de overheid toetsen vanuit de vraag of er stappen gezet wor-

den in de richting van vrede en gerechtigheid.

Het laatste criterium bij Heering is het geweten. We kunnen bij hem onderscheiden tussen het kollektieve geweten en het persoonlijke geweten. Als hij spreekt over de kerk als geweten, dan gaat het om het samen weten van de nood van de wereld en het weten van het door God beloofde heil. Maar ook ieder mens heeft zijn geweten; een ander kompas is er niet. En daarom kan van niemand onvoorwaardelijke gehoorzaamheid gevraagd worden aan de bestaande overheden. Heering onderscheidt scherp tussen geweten en gevoel. Het geweten is Gods wet, geschreven in mensenharten. De werking van Gods wet is algemeen en niet uitsluitend gebonden aan het christelijk geloof. Ieder mens heeft een kiem van besef van gerechtigheid en solidariteit in zich. Maar het geweten wordt wel gevormd, gescherpt onder het appél van Gods woord.

Het is moeilijk een samenvatting te geven van de theologie van Heering. Toch waag ik een poging. Zijn theologische denken is gebaseerd op de gedachte van de humaniteit als grondslag van de moraal. Deze humaniteit is gericht op de realisering van het koninkrijk Gods. De verwachting van dat rijk is tegelijk de toetssteen, wat werkelijke humaniteit kan zijn. De theologie van de dogmaticus Heering is een zeer maatschappijbetrokken ethiek.

Bijbelse theologie

Duidelijke verschillen tussen de theologen van Kerk en Vrede kwamen aan het licht wanneer het ging over het bijbelgebruik. In „De zondeval” besteedt Heering aandacht aan de ontwikkeling binnen de bijbel. Niet elk bijbelgedeelte is voor hem normatief. Zo onderscheidt hij in het oude testament twee lijnen. Er is de lijn, waarin God wordt gezien als de oorlogsgod en waarin Israël zijn oorlogen voert in opdracht van God. Die nationale lijn loopt dood en kan voor ons geen moreel gezag hebben. Daarnaast is er de lijn, die uitgaande van het gebod van de naastenliefde de weg wijst naar de vrede tussen de volken. Die lijn wordt zichtbaar in bepaalde gedeelten van de wet en bij de joodse profeten en loopt uit op de verwachting van de Messias, die er is voor alle volken. In de spanning tussen deze beide wegen zien we de worsteling van Israël om het vinden van de ware humaniteit. Voor ons kan alleen de tweede lijn, die de voorbereiding is op Gods volle openbaring in het evangelie normgevend zijn.

Hoezeer de orthodoxe predikant Buskes het ook eens was met de nadruk, die Heering legde op het evangelie, hij wilde toch meer recht doen aan het oude testament. Achter de oorlogen in de bijbel zag hij wel degelijk de wil van God. Daarin komt iets naar voren van het uitzonderlijke

Voorpagina mei 1979.

van Gods handelen met Israël. Wij mogen ons dat niet toeigenen en kunnen er geen rechtvaardiging aan ontlenen voor onze oorlogen. Buskes wilde onverkort vasthouden aan de gedachte, dat de hele bijbel het woord van God is. In al de geschriften gaat het om Gods vergevende liefde. Maar dat wil nog niet zeggen, dat ieder bijbelwoord dan ook norm voor ons handelen is. Daarvoor geldt het toetsingskriterium van het nieuwe testament. En daarmee kwam hij toch weer heel dicht bij Heering, want ook Buskes wees een formalistisch omgaan met de bijbel af. Hij kwam tenslotte uit het „Hersteld Verband”, afgesplitst van de Gereformeerde Kerken vanwege de formalistische bijbelopvatting die daar heerste.

Romeinen XIII

Kort geleden verscheen in de reeks brochures van Kerk en Vrede een deeltje over de staat (Kijk op de staat, geschreven door Joop Simonse). Daarin wordt uitvoerig ingegaan op de interpretatie van Romeinen 13. Het is niet de eerste keer, dat Kerk en Vrede zich met dit hoofdstuk bezig houdt. Dat gebeurde al eerder onder meer door de sijnzinnige, maar altijd wat in de schaduw gebleven theoloog dr. M. van der Voet. Deze tekent de apostel Paulus als iemand, die lijdt onder de kwaadwilligheid van de overheid, en die juist in die situatie aan de overheid een plaats toekent in het handelen van God met de mensen. Want het kan in de wereld niet zonder dwang. Het kwaad moet worden gestraft, ook al gebeurt dat soms door mensen, die zelf kwaad doen. Zo heeft ook de romeinse overheid een goddelijk mandaat. Maar de overheid is dienstbaar aan het goede; ook een heidense overheid is onderworpen aan de stem der gerechtigheid. In de oorlogvoering worden de grenzen overschreden en moet de overheid op zijn ongehoorzaamheid worden aangesproken. De christen bevindt zich in een dubbele positie. Enerzijds is men verplicht tot gehoorzaamheid terwille van de orde. Anderzijds heeft men de taak om profetische kritiek uit te oefenen om de overheid te confronteren met de roep om gerechtigheid. In deze wereld ontmoeten de staat en het koninkrijk Gods elkaar. De staat neigt steeds weer tot geweld. Het koninkrijk van God laat midden in de gebroken werkelijkheid de macht van de liefde zien. Voor de kerk is het onontkoombaar om zich met de politiek bezig te houden. Wij zullen „er

voor hebben te waken, dat beider wegen niet al te zeer uiteenwijken en het waarschuwend woord van de liefde in het recht niet verloren gaat en de zin van het recht in gewelduitoefening niet ten onder gaat". Zowel bij Van der Voet als daarvoor bij Heering wordt het anarchisme afgewezen. Beiden erkennen de noodzaak van een zekere dwang en wijzen politieoptreden ook met geweld niet af. De kerk staat bij hen niet tegenover de staat, maar staat tussen de staat en het rijk van God. Daarom kan bij hen de felheid van het getuigenis tegen het geweld samen gaan met de bereidheid tot het zoeken van het compromis. Daarbij was het criterium niet of de overheid in alles beantwoordde aan wat men zag als eisen van de gerechtigheid, maar veel meer de vraag in welke richting het overheidshandelen zich bewoog.

Navolging

Het kon natuurlijk niet uitblijven, of men moest in de dertiger jaren met deze opvattingen wel botsen op de opkomende macht van het nationaal-socialisme. In Amsterdam kwam de pacifistische dominee H. G. Briedé in een fel konflikt met de NSB'er Van Hoogenhuyze, één van de eerste predikanten, die openlijk in de kerk fascistische ideeën verkondigden. Deze beschuldigde Briedé ervan volk en kerk te verraden en te heulen met het „goddeloze” kommunisme. Dat was naar aanleiding van een preek van Briedé over de navolging. Als het gaat om het vraagstuk van de oorlog, dan is navolging méér dan het verbinden van de slachtoffers. Navolging is tijdig verzet tegen de geest van oorlog en geweld. Briedé's verwijt aan de kerk is, dat er gezwegen wordt als de geest van

nationalisme en geweld weer de kop opsteekt.

De bereidheid tot het compromis eindigt bij het fascisme. Daarin kan men niets meer herkennen van het zoeken naar gerechtigheid, en daarom is een radikale veroordeling noodzakelijk. Op een meeslepende manier is dat konflikt door Heering geschetst in zijn rede „Caesar of Christus”. Twee werelden staan tegenover elkaar, zoals in de eerste wereldoorlog tegenover elkaar stonden de geest van Christus en de geest van Caesar. De Christus went over Jeruzalem en over de wereld in grote bewogenheid over het lot van ieder mens. Caesar is de nationale God en geeft zijn bevelen voor eigen eer en glorie. En opnieuw schijnt de macht en de eer van het volk het hoogste goed; de geest van het nationalisme is onverenigbaar met de geest van Christus. Staatsvergodung en mensverachting... daar moet volgens Heering in 1934 dit denken op uitlopen.

Bevrijding

Omdat begrippen als gerechtigheid en humaniteit zo'n grote rol speelden in Kerk en Vrede, moest de tweede wereldoorlog wel diepe sporen nalaten. Het was in 1945 niet meer zo gemakkelijk om op grond van de bijbelse eis tot het doen van gerechtigheid iedere vorm van oorlogsgeweld af te wijzen. Het is opnieuw Heering, die in de brochure „Pro Rege” de weg wijst. Daarin spreekt hij van een konflikt van plichten. Uit de vreselijke spanning van wat je moet doen in een tijd van zo uitzinnig geweld kom je niet zonder schuld. „Daarom veroordelen wij hen niet, die met een bezwaard geweten het oorlogsbedrijf noodzakelijk achten”. Hij heeft ook grote waardering voor de echte offerbereidheid, die er was bij de geallieerden en spreekt met dankbaarheid over de bevrijding. De doorgaande lijn in het getuigenis van Kerk en Vrede wordt duidelijk: het gaat tenslotte om de gerechtigheid. Maar recht kan niet bestaan, als er niet tegelijk het respect is voor de mens en het leven van de mens. En dat moet gezegd blijven, dat iedere oorlog, ook de meest rechtvaardige verdedigingsoorlog, een minachting van de mens is. Ik voel hierin een geweldig stuk spanning. Het gaat niet om de eigen schone handen. Bezetting en bevrijding dwingen als het ware om ook theologisch de vraag te doordenken hoe Kerk en Vrede zal moeten ingaan op de maatschappelijke en politieke vragen.

Grondkeuze

Krijn Strijd ontleent voor zijn denken veel aan de vooral uit Latijns-Amerika afkomstige bevrijdingstheologie. Het is geen breuk met het verleden, al zijn de woorden anders dan die welke Heering gebruikt. De theologie is (moet zijn) reflectie op een bevrijdingspraxis. Dat wil zeggen, dat aan het theologische spreken een politieke grondkeuze vooraf gaat. En die grondkeuze kan niet anders zijn dan een radicale keuze voor de armen, en daarom voor sociale revolutie. De theologie is dan ondersteunend; ze is een kritische doordinking van die praxis. Zo kan God ter sprake komen als de God van de bevrijding. Als we het omkeren, als we een theologisch systeem voorop stellen, dan wordt het tot een ideologie, dan bevestigen we de bestaande orde er mee. Zonder zich zelf ooit marxist te noemen, maakt Strijd vrijmoedig gebruik van de marxistische maatschappijkritiek. Hij heeft dat nodig in zijn gedrevenheid om toch vooral helder te krijgen, hoe de samenleving in elkaar zit. Maar ook dat mag geen ideologie worden, het is een middel om te komen tot een juiste keuze. Als Strijd genoemd wordt, dan moeten we ook vermelden, dat hij het geweest is, die

binnen Kerk en Vrede weer met nadruk de term geweldloze weerbaarheid naar voren bracht. Ook dat had hij in zijn theologie nodig. Want de sociale revolutie zonder de geweldloze weerbaarheid mist toch weer de mens. En ook bij Strijd ging het om humaniteit. De gedachte van geweldloosheid fungeert zo als ideologiekritiek tegenover de sociale revolutie. Deze benadering betekent ook een nieuwe wijze van lezen van de bijbel. Het gaat in de bijbel niet om een leer, niet om wetten, maar om het handelen, het handelen van God als de bevrijder. Daarom kan ook gezegd worden: Het begin is niet de exegese; het begin is de exodus, het uittrekken uit de slavernij en het optrekken tegen de wereld van onrecht, uitbuiting en vernedering.

Meditatie en improvisatie

Het was een wat summere verkenning aan de hand van enkele „manlijke theologen” van Kerk en Vrede. De taal klinkt vaak wat stoer, men was soms erg overtuigd van eigen gelijk, maar daarnaast was er het zoeken naar een uitweg. De aanval op de bestaande orde was scherp, maar nooit afwijzend, wetend dat men zelf midden in

die samenleving stond. De maatschappijkritiek van Kerk en Vrede is theologie en omgekeerd kan de theologie niet anders zijn dan kritische bezinning op menselijk handelen. Dat gebeurt niet vanuit allerlei van te voren bestaande zekerheden of vanuit eeuwige wetten. Het geheim van een op de maatschappelijke vragen betrokken ethiek schuilt volgens Hannes de Graaf in de „optimale verbinding van meditatie en improvisatie”. De waarheid moet altijd weer gezocht worden, en zal in verschillende tijden een verschillende konkrete gestalte vinden. Er bestaat geen waarheid los van de ander en zonder communicatie met de ander. De vorming van het menselijk geweten vindt plaats in de relatie met de ander en in het ervaren van de spanning tussen de gebrokenheid van de wereld en het geloof in het koninkrijk van God. Als de mens zich daarin laat aanspreken door de roep om gerechtigheid, dan is er humaniteit als teken. Die humaniteit ontstaat improviserenderwijs. De Graaf spreekt van „zedelijke improvisatie” als vervulling van het liefdegebod. „Maar nu is het een bekend feit, dat de beste improvisator altijd degene is, die in zijn leven veel gezien en verwerkt heeft, die daarover ook kan mediteren”.

Als samenvatting wil ik aangeven wat wij vanuit een traditie van zestig jaar theologie binnen Kerk en Vrede, ook nu nog essentieel vinden in ons vredeswerk.

1. Het ging en gaat om een theologie die helemaal ethiek is. Daarom staat het woord humaniteit op de voorgrond.
2. Het godsbeeld hangt daarmee samen. Wij geloven in een God, die het helemaal te doen is om de mens en om de aarde. Het gaat om het leven, om de sjaloem.
3. Het handelen en spreken in deze gebroken wereld kan alleen zinvol zijn in het perspectief van het koninkrijk van God, dat is anders gezegd het rijk van volstrekte humaniteit.
4. In het omgaan met de bestaande structuren gaat het vooral om het doorbreken van het geloof in alle nationale goden. Dat is de strijd tegen de koppeling van god en vaderland, en tegen verheffing van een bepaald systeem of een bepaalde ideologie.
5. Tenslotte: vredestheologie is experimentele, maatschappijbetrokken ethiek, die uitgaat van het respect voor de mens als persoon en een appel doet op het menselijk geweten.

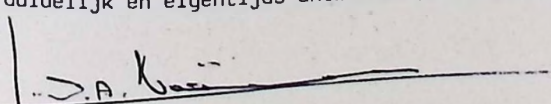
Harry Zeldenrust is studiesekretaris van Kerk en Vrede.

FELICITATIE

Enkele bekende personen uit de Remonstrantse Broederschap zijn nauw betrokken geweest bij de oprichting van Kerk en Vrede: Prof. G.J. Heering, hoogleraar van het Remonstrants Seminarium en ds P. Eldering.

De mede door hen vorm gegeven beweging van het christen-pacifisme heeft ook voor de remonstranten betekenis gehouden; voor sommigen als een kristallisatie- én inspiratiepunt voor hun godsdienstige en zedelijke idealen; voor anderen als een lastige prikkel die dwingt rekenschap te geven van eigen overtuiging.

Aktueel blijft de vraag van G.J. Heering 'Is de kerk geroepen niet alleen het persoonlijk-godsdienstige leven te bevorderen, maar ook als oordelend, waarschuwend en vermanend geweten te staan te midden der verschijnselen en gebeurtenissen der samenleving?' (1921). Kerk en Vrede geeft, als beweging in de Kerk van Christus, een duidelijk en eigentijds antwoord op deze vraag!

Mr J.W.A. Nieuwenhuijsen,
algemeen sekretaris.

GEWELD WORTELT DIEP

Zolang Kerk en Vrede bestaat, heeft zij protest aangetekend tegen oorlog en oorlogsvoorbereiding. Steeds duidelijker werd gewezen op de oorzaken van oorlog en op de noodzaak van diep ingrijpende veranderingen in onze samenleving.

Ook anno 1984 blijft dat nodig: mensen bewust maken hoe diep het geweld wortelt in heel onze samenleving. Wie de status quo niet aksepteert, komt voor keuzes te staan: wel of niet in militaire dienst, wel of niet meebetalen aan defensie, wel of niet burgerlijk ongehoorzaam worden.

Kerk en Vrede rekent het tot haar taak om bij het maken van keuze steun te verlenen: met voorlichting, vorming, begeleiding en met het mee helpen ontwikkelen van aktiemodellen.

„De groep van godsdienstige voorgangers tegen oorlog en oorlogstoerusting, in vergadering bijeen, overwegende dat niet alleen de oorlog met alle recht spot, maar ook het karakter der moderne oorlogsvoering het godsdienstig-zedelijk bewustzijn krenkt op een niet meer te verdragen wijze, bindt den strijd aan tegen oorlog en oorlogstoerusting en roept alle christenen binnen en buiten de kerken op om in dezen strijd mee te strijden.”

Zestig jaar geleden werd op de oprichtingsvergadering in Utrecht de beginselverklaring opgesteld, die tot de Tweede Wereldoorlog de toetssteen vormde voor het doen en laten van de vereniging Kerk en Vrede. In bovenstaand citaat uit deze verklaring staan twee gedachten centraal: oorlog spot met alle recht en oorlog krenkt het godsdienstig-zedelijk bewustzijn. Deze gedachten waren geen gemeengoed. Met als belangrijkste hulpmiddelen het tijdschrift Kerk en Vrede, brochures en getuigenisavonden werd geprobeerd de gedachte van de rechtvaardige oorlog te doorbreken en mensen te winnen voor de idee van de internationale rechtsorde. Kerk en Vrede pleitte in dat kader voor eenzijdige nationale ontwapening.

Ontwikkeling

Toen de dreiging van een nieuwe grote oorlog steeds tastbaarder werd, groeide binnen Kerk en Vrede de belangstelling voor een bovengewelddadige strijdwijze. In 1938 publiceerde een studietoelichting het rapport: „Pacifistische Volkshandhaving”. Erg concreet was dit nog niet. Omdat wel werd ingezien dat het nederlandse volk psychologisch nog niet in staat was om met „innerlijke weerstandskracht” te strijden, zag men hier een nieuwe taak liggen: „het oproepen van de benodigde psychische en morele krachten”.

Na de Tweede Wereldoorlog maakte Kerk en Vrede een nieuwe start; in maart 1941 was de vereniging door de bezettende macht ontbonden. In de nieuwe beginselverklaring werden enkele nieuwe accenten gelegd: de wil tot gemeenschap en gerechtigheid moest de drijfveer zijn tot vernieuwing der nationale en internationale samenleving. Voor het verkrijgen van een duurzame vrede dienden militarisme, kapitalisme en imperialisme besteden te worden.

Bepaald geen populaire stellingname in een periode waarin de Koude Oorlog tussen Oost en West het klimaat ging bepalen en waarin Indonesië zich van Nederland losmaakte. Kerk en Vrede zag haar rol grotendeels beperkt tot het ter discussie stellen van allerlei zaken. Een commissie Nieuwe Weerbaarheid werkte verder aan het concept van geweldloze verdediging.

Het socialisme van Kerk en Vrede was personalistisch getint: zich inzetten voor vrede en gerechtigheid, voor gemeenschapspolitiek, was allereerst een taak voor de individuele leden.

Hoe verder

„Terugkijkend op het zestigjarig verleden van Kerk en Vrede denk ik: we trekken dezelfde lijnen door in onze strijd voor de vrede en tegen het militarisme”, schreef Bram Grandia in dit blad nadat hij in juni van dit jaar tot voorzitter werd gekozen. Alert zijn op onvrede, op ongerechtigheid en op geweldsuitingen om juist daar te trachten een andere weg te tonen.

Tegen kernwapens past alleen een onvoorwaardelijk nee. Met andere vredesorganisaties, politieke partijen, vakbeweging, kerken, werkers in de gezondheidszorg en wie dan ook zal Kerk en Vrede zich blijven inspannen om de kernwapens de wereld uit te helpen. Om te beginnen uit Nederland. Er is nog steeds reden om

aan te nemen dat een kernwapenvrij Nederland een enorme steun in de rug van de vredesbeweging in andere landen zal zijn.

Vóór de Tweede Wereldoorlog had Kerk en Vrede de hoop gevestigd op de Volkenbond. Die hoop is in teleurstelling geëindigd. Voor een toekomst met wat meer vrede en gerechtigheid lijkt het niet realistisch om veel van de Verenigde Naties te verwachten; ook die zijn teveel afhankelijk van de luimen van de wereldmachten.

Waar tekenen zich dan wel de contouren van een wereldgemeenschap af? Zij zijn nog nauwelijks te trekken. Een ding is zeker: de indeling in blokken en de kloof tussen arm en rijk zijn breuklijnen die eerst gedicht moeten worden.

Het geweld wortelt diep in onze cultuur, veel dieper dan wij ons vaak realiseerden. Niet alleen mensen maar ook dieren en het milieu werden en worden daarvan het slachtoffer. In vele landen ontstonden groepen die de zorg voor wat bedreigd wordt, op zich gingen nemen; zij protesteerden tegen wat stilzwijgend gebeurde en gingen zo nodig tot actie over.

Tegenover het bondgenootschap van de sterken zullen we een bondgenootschap nodig hebben van hen die niet het monopolie van macht en geweld bezitten. Verbindingen over de breuklijnen heen.

Andere spelregels

Een van de tere netwerken die al geknoopt zijn, is de IFOR (International Fellowship of Reconciliation). Na de Tweede Wereldoorlog heeft Kerk en Vrede zich erbij aangesloten. De geweldloze beweging in Latijns-Amerika, Servicio Paz y Justicia, is ook met de IFOR verbonden. Haar secretaris, Adolfo Perez Esquivel (die in 1980 de Nobelprijs voor de vrede ontving) werkt vanuit het inzicht dat in de strijd om bevrijding de onderdrukten hun eigen spelregels moeten ontwikkelen; wie zich aan de spelregels van het machtsspel houdt, zal als zwakkere steeds het onderspit delven.

Zonder geweld maar met „voortdurende vasthoudendheid” opkomen voor wat recht is en een menswaardig bestaan voor iedereen mogelijk maakt, daar gaat het om. Geweldloosheid als levensstijl. Kerk en Vrede zal zich dan ook intensief met geweldloze weerbaarheid blijven bezig-

**ALETTA
EN LEX
VAN
WIJNGAARDEN**

houden. Mensen bewust maken van de noodzaak van sociale weerbaarheid en van vredesopvoeding als opvoeding tot gevoeligheid. (Want de bestaande machtsorde vaart wél bij ongevoeligheid; om veranderingen te wensen moet je gevoelig zijn voor jezelf en dat leerden we met aap-noot-mies af, schreef Wiesje Engelen in het themanummer Vrouwenstrijd Vredesstrijd van dit blad).

Wie de status quo niet akstept, komt voor keuzes te staan: wel of niet in militaire dienst; wel of niet meebetalen aan defensie; wel of niet. . . burgerlijk ongehoorzaam worden. Kerk en Vrede rekent het tot haar taken om bij het maken van keuzen steun te verlenen; met voorlichting, vorming, begeleiding en het meehelpen aktiemodellen te ontwikkelen.

Een van de rubrieken in dit blad heet „de lange adem“. Hoe hou je het vol om je voor een leefbare wereld in te zetten. Welke verhalen zetten je in beweging. Hoe hou je een helder zicht op wat er om je heen gebeurt en op je eigen handelen? Het behoort tot de overtuiging van Kerk en Vrede dat het Oude en Nieuwe Testament een onuitputtelijke bron van spiritualiteit zijn en dat vredestheologie en vredesethiek een onmisbare bijdrage leveren aan de bezinning op de vragen waarvoor iemand staat.

Zestig jaar Kerk en Vrede. Zestig jaar lang protest aangetekend tegen oorlog en oorlogsvoorbereiding. Voor de Tweede Wereldoorlog werd al ingezien dat veel mensen er nog niet aan toe waren om met „innerlijke weerstandskracht“ de strijd voor vrede en gerechtigheid te strijden. Mensen bewust maken hoe diep het geweld wortelt in heel onze samenleving waardoor racisme en discriminatie toenemen, de groep kansarmen ook in eigen land weer snel groeit, het milieu bedreigd blijft en economische belangen nog steeds voorrang hebben) en een appél op hen en op onszelf doen om weerbaar te worden: daar begint het verzet tegen oorlog en wat daar op voorbereidt. Ook in de jaren die voor ons liggen.

Henk Eisma is algemeen sekretaris van Kerk en Vrede.

Aletta en Lex van Wijngaarden zijn twee jonge enthousiaste mensen die met hun zoon David in Baarn wonen. Als we ze op vrijdagmiddag opzoeken hangt de vredesvlag buiten. Ze zijn lid van de Gereformeerde Kerk en van de basisgemeente Baarn-Soest.

Kort geleden werden ze lid van Kerk en Vrede. Bij aktievoeren kun je niet zonder verdieping. En de vredesproblematiek kun je niet los zien van de rest van je leven. Beide zaken herkennen ze sterk bij Kerk en Vrede.

Aletta: „We zijn in augustus lid geworden van Kerk en Vrede. We kenden het blad al langer; ik ben aktief in de plaatselijke vredesgroep en die had een abonnement. Ik vind het blad erg goed, en onder andere daarom ben ik lid geworden. Toen ik net bezig was in de vredesbeweging had ik genoeg aan het voorbereiden en voeren van akties, maar langzamerhand kreeg ik meer behoefte aan een stukje verdieping.

De manier waarop Kerk en Vrede die geeft, spreekt mij wel aan. De sociale weerbaarheid, waar K&V al lang mee bezig is, vind ik ook heel belangrijk. Ik heb het gevoel dat het om zulke grote dingen gaat, en dat we maar zo langzaam invloed kunnen uitoefenen.

Dan is het juist belangrijk als persoon meer voeding te hebben, omdat het niet zo maar iets tijdelijks is, maar echt bij je hoort. Kerk en Vrede voorziet in die behoefte: het geeft nieuwe inzichten, een stuk ondersteuning, en het helpt je je mening onder woorden te brengen. Het is een soort aanvulling op m'n praktisch bezig zijn in de aktiegroep. Ik ben niet zo'n type dat allerlei boeken doorworstelt, maar de artikelen in K&V zijn goed leesbaar, daar kom ik wel doorheen. Als christen vind ik dat ik een bepaalde levensovertuiging uit moet dragen, met name in kwestie zoals de bewapening, een zaak van leven of dood. Dan is het belangrijk dat ik in zo'n kerkelijke discussie m'n standpunt kan onderbouwen, en Kerk en Vrede helpt daarbij.”

Inmiddels is Lex binnen gekomen. Hij is aktief in de plaatselijke afdeling van de Beweging Weigering Defensiebelasting, en is onlangs voor de rechter verschenen om uit te leggen waarom hij weigerde defensiebelasting te betalen. De uitspraak heeft hij net binnen, die is negatief.

„De gang van zaken bij de rechter was wel teleurstellend. Ik wilde er geen juridisch steekspel van maken, mijn verhaal moest duidelijk genoeg zijn. Ik heb ook dienst geweigerd, en ben erkend als gewetensbezwaarde. In de wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst (GMD) staat een artikel dat een gewetensbezwaarde geen werkzaamheden mogen worden opgedragen, die de krijgsmacht helpen. Ik vind belasting betalen voor defensie daar onder vallen, maar de rechter zei dat de belastingwet voor de wet GMD gaat. Dat vind ik gek, ik vind dat wetten niet strijdig met elkaar mogen zijn.

Aktievoeren komt bij mij voort uit m'n levensovertuiging. Het is iets wat ik pas op 't laatst doe, nadat alle andere middelen gefaald hebben. Ik herken me in de burgerlijke ongehoorzaamheid zoals Kerk en Vrede die brengt, dat is een door het evangelie verlicht denken. De vredesproblematiek is niet los te zien van de rest van je leven. Ik vind dat ik vanuit het evangelie geïnspireerd moet leven en handelen, en m'n opstelling tegen bewapening is daar een onderdeel van. Bij Kerk en Vrede vind ik dat breder perspectief terug.”

VANUIT 't KAN ANDERS

Kerk en Vrede ziet zichzelf nadrukkelijk als onderdeel van de nederlandse vredesbeweging. Een boeiende vraag wordt dan natuurlijk, hoe andere organisaties tegen Kerk en Vrede aankijken. We zijn niet op zoek gegaan naar officiële standpunten, maar vroegen aan een aantal mensen om vanuit de organisatie waarbinnen zij actief zijn, te reageren op Kerk en Vrede. Als eerste de bijdrage van Hans Wiebenga vanuit het Platform van Radikale Vredesgroepen, omdat in zijn bijdrage de vragen te herkennen zijn die we voorlegden. De anderen reageren wel op die vragen, maar verwerkten ze in een eigen vorm. Naast Hans Wiebenga reageerden Ingrid Schippers, Hetty Andriese en Babs Brüsewitz vanuit Vrouwen voor Vrede, Cor Arends vanuit Pax Christi en Gied ten Berge vanuit het IKV. Alle vier, deels ingekorte, reacties zijn niet namens een organisatie geschreven, maar zijn voor persoonlijke verantwoording van de schrijf-st-ers.

Hans Wiebenga vertegenwoordigt 't Kan Anders in het Platform van Radikale Vredesgroepen.

Als zelf niet godsdienstig mens zie ik Kerk en Vrede vooral als een organisatie van Christenen die de opdracht van Christus inzake het geweldsvraagstuk ernstig willen nemen. Die vanuit dat ernstig willen nemen alle pogingen verwerpen om vanuit tien Geboden en Bergrede te concluderen tot de een of andere leer van de „rechtvaardige oorlog“. Die dus alle oorlogsgeweld en alle oorlogsvoorbereiding vanuit hun geloofsovertuiging onvoorwaardelijk afwijzen en de geweldloosheid erkennen en aanvaarden als zeer wezenlijk deel van Zijn opdracht.

Als de karakteristiek die ik in antwoord op jullie eerste vraag formuleerde ook maar enigszins juist is dan kan niet gesproken worden van bestaansrecht – dan moet veeleer gesproken worden van bestaansplicht. Ook in de ogen van de niet-Christen is er sprake van een „zondeval van het Christendom“, hoe zou men een goed Christen kunnen proberen te zijn zonder te proberen, naar vermogen, om de eigenlijke waarde en betekenis van het navolgen van Christus te doen terug-vinden. Gaat het daarbij niet om de beeindiging van een eeuwenoud verraad?

De betekenis van Kerk en Vrede voor 't Kan Anders is mijns inziens bovenal die van een goede bondgenoot in een goede en noodzakelijke strijd. De persoonlijke keuze van het geweten voor het beginsel van de geweldloosheid jegens de naaste vindt immers in de christelijke leer een fundamentele motivering. Wie die motivering anders grondvest kan zich slechts gelukkig prijzen wanneer dit denken vanuit meerdere bronnen gevoed wordt.

Elkaar nodig

Als radicale vredesmensen hebben wij, dacht ik, elkander heel erg nodig. De samenwerking in het Platform van Radikale Vredesgroepen geeft daaraan uitdrukking. Het is jullie bekend dat we destijds jullie uitreden om der wille van een zelfstandig LOVO lidmaatschap onjuist vonden – ik wil daar wel aan toevoegen dat mijns inziens het zelfstandig, dus als aparte organisatie meedraaien van K en V in LOVO en vooral KKN wel voordelen biedt naast het nadeel.

Jullie vroegen: Wat vind je hinderlijk/vervelend aan K en V?

Voorop gesteld dit: laat het weinige negatieve, door te worden geformuleerd, niet het vele positieve overstemmen! maar er is – althans voor mij – wel iets dat soms wat kan „hinderen“. Het is wat moeilijk onder woorden te brengen. Ik doe slechts een poging! Wat een niet christen-pacifist wel eens wat stoort is dat je in K en V (mensen) wel iets tegen komt van: eigenlijk is alleen het pacifisme vanuit het christelijk denken en geloven volwaardig. Een nooit zo uitgesproken maar wel spelende houding van „jullie zijn wel pacifisten, maar eigenlijk mis je de daarvoor enige en uitsluitend geldige basis“. Wat extreem geformuleerd: er zijn eigenlijk eerste en tweede rangs-pacifisten. Heb ik het verkeerd als ik meen soms toch een uitgangspunt te bespeuren van niet als gelijkwaardig en volwaardig naast elkander te kunnen staan?

De activiteiten van K en V lijken mij uiterst zinvol en belangrijk. Publicaties, blad, studiedagen het is alles waardevolle bijdrage in de strijd voor de vrede. Het gaat daarbij immers om beïnvloeding van het denken, om bewustwording.

Radikaliseren

De rol van K en V in de jaren tachtig: mijns inziens tezamen met de andere radicale groepen pogen de totale vredesbeweging in dit land te radikaliseren. Vanuit het „nee“ tegen bezit en gebruik van kernwapens kan richting gegeven worden naar het neen tegen alle bewapening. De on-logica van het nee tegen kernwapens + het ja tegen het „konventionele“ moordtuig kan m.i. in alle groepen van de samenleving naar voren worden gebracht, duidelijk worden gemaakt. Dat daarbij K en V een heel speciaal werkteerrein heeft binnen de kerkelijke en godsdienstige groeperingen spreekt van zelf. Ik zou haast zeggen: juist voor jullie moeten er terreinen braak liggen die zich lenen voor veel zaai- en zelfs oogst-arbeid! Niet alleen voor K en V, maar voor de gehele radicale vredesbeweging geldt m.i. dat een van de belangrijkste te stimuleren ontwikkelingen zal moeten worden: de lijnrechte actie (propaganda is zo'n beroerd woord in dit verband!) ten gunste van massaal worden van WEIGEREN. Ik denk dat de tijd voorbij is waarin we konden of mochten volstaan met te wijzen op de bestaande mogelijkheden van dienstweigeren. Onder vermelding van het feit dat iedere jongen daarover dan zelf te beslissen heeft. Dat laatste blijft natuurlijk overeind, maar we geven... het militarisme en daarmee de kans op (kern)oorlog te veel ruim baan indien we niet bewust oproepen tot het „neen“, duidelijk maken dat dit neen in feite een „ja“ is tegenover de enige echte gehoorzaamheid die een mens verschuldigd kan zijn als het er op aan komt. Dat de noodzaak van het bestaan van K en V tot een jubileum-viering leidde zou als droeve werkelijkheid gesignaleerd kunnen worden! Maar het doorgaan van en het voortgaan met die noodzakelijke strijd – dat is reden tot een bepaalde vorm van „blijdschap“. De radicale vredesbeweging heeft nooit tevoren voor verantwoordelijkheden gestaan van zo alomvattende betekenis als nu het geval is.

Ik hoop dat alle vredesorganisaties, dus óók K en V, uit die werkelijkheid de konklusie zullen weten te trekken dat dit konsekwenties heeft. Konsekwenties met name voor de aard van de te ontplooiën activiteiten, én voor de noodzakelijke wil en bereidheid de immers zo beperkte krachten te bundelen. Naar vermogen *samen* te werken. Omdat het nu gaat om zijn of niet zijn.

VANUIT PAX CHRISTI

Er zijn vele raakvlakken tussen „Kerk en Vrede” en Pax Christi: het samen optrekken in LOVO en KKN in het verzet tegen de kruisraketten, de kerkelijke en religieuze achtergronden en motieven, de breedheid van aandachtsvelden waaronder Latijns Amerika (Romero herdenking) en de begeleiding en de behartiging van de belangen van dienstweigeraars. Beide bewegingen hebben ook een „geschiedenis”: Kerk en Vrede 60 jaar, Pax Christi 36 jaar. Ze delen ook een – misschien wel structureel – zwak moment: als organisatie zijn beide niet hecht verankerd in de plaatselijke situatie, zoals bijvoorbeeld het IKV met zijn kernen wél is.

In het verleden zijn er dan ook pogingen gedaan de samenwerking tussen Kerk en Vrede en Pax Christi te intensiveren. Toch lukt dat niet echt goed. Naast sympathie en besef „zusters” of „broeders” te zijn, blijft er ook afstand. Ik heb mij afgevraagd hoe dat komt. Er moet meer aan de hand zijn dan toevallige factoren zoals hoe personen met elkaar omgaan, behoefte aan behoud van eigen identiteit of konfessionele nestgeur. Hoewel ik het geen gemakkelijke opgave vind, wil ik toch proberen aan de hand van drie punten een inhoudelijke discussiebijdrage te leveren, ter verheldering in ieder geval voor mezelf van wat ons op het eerste oog gezamenlijk bezighoudt. Ik wil dit doen aan de hand van het pacifisme c.q. anti-militarisme, de verhouding tot de kerken en de voorgestane politieke strategieën.

Kerk en Vrede heeft met haar lange anti-militaristische traditie baanbrekend werk in Nederland verricht. Het boek van Heering „De zondeval van het Christendom” is terecht enkele jaren geleden herdrukt. De legitimiteit van het pacifisme in de christelijke traditie, misschien zelfs wel boven die van de rechtvaardige oorlog, kan niet voldoende naar voren gebracht worden. De Rooms-Katholieke Kerk vertrekt nog steeds vanuit die leer wat inhoudelijk vaak uitmondt in een geheel van compromissen en een weinig principiële stellingname. Wie de brieven van de diverse Bisschoppenkonferentie's leest – bijv. de Nederlandse – raakt ontmoedigd over het gebrek aan uitgangspunten, ethisch en theologisch. Dit wordt pijnlijk duidelijk wanneer je vergelijkt met stellingnamen van de andere Kerken. Alleen in de Amerikaanse brief wordt het pacifisme als legitieme traditie vermeld. Ik denk dat Kerk en Vrede op het punt van de verhouding tussen pacifisme en leer van rechtvaardige oorlog nog veel goeds kan doen; temeer daar het verschijnsel oorlog door de kernwapens tenminste op het noordelijk halfrond onmogelijk is geworden. De reactie van Kerk en Vrede op de bisschoppelijke brief „Vrede en Gerechtigheid” was mijns inziens daarom wat te vriendelijk geformuleerd.

Een moeilijk punt in de pacifistische en de anti-militaristische traditie is de behoefte aan veiligheid en daarmee een verdediging van grote groepen van de bevolking. Sociale Verdediging of Geweldloze Weerbaarheid zijn nog steeds te weinig uitgewerkte en daardoor ook ongeloofwaardige alternatieven voor het huidige defensiebeleid. De weg naar een alternatief veiligheidsbeleid zal uitdrukkelijker uitgewerkt moeten worden: van de huidige politiek van maximale afschrikking en reële groei in jaarlijkse defensie-uitgaven naar een stelsel van sociale verdediging is een lange weg te gaan en daar zijn tussenstappen voor nodig.

Politiek

Die weg of de te volgen strategie brengt mij op de verhouding tot de politiek. In Kerk en Vrede-kringen bestaat grote huiver zich te corrumperen met de politiek. De staat wordt met groot wantrouwen gezien. Terecht, gezien de grote externe druk van de NAVO op de overheid om in de pas te lopen en vanwege de druk die op de overheid wordt uitgeoefend vanuit het bedrijfsleven en de militaire toppen steeds weer nieuw materieel aan te schaffen.

Gezamenlijke vredesbewegingen, met name onder invloed van het IKV, hebben een machtsstrategie ontwikkeld om de overheid te dwingen een eigen koers te varen. Van Kerk en Vrede en andere radicale vredesgroepen zou een bijdrage zeer welkom zijn voor een verdere doordenking van de rol van de staat in het bewapeningsproces en een strategie om deze te keren (konversie!). Ik weet dat op dit punt al het een en ander gedaan is, al heeft de discussie zich wel vaak al te veel gekonsentreerd op burgerlijke ongehoorzaamheid. Inzicht in de werking van de politiek lijkt me minstens zo belangrijk.

Wat betreft de burgerlijke ongehoorzaamheids-diskussie zou ik er meer behoefte aan hebben dat er op een creatieve manier daden gesteld worden dan dat er voortdurend gezegd wordt dat er in de diverse geledingen van de vredesbeweging over gediscussieerd moet worden. Zijn er nog „Berrigan's” bij Kerk en Vrede?

Kerken

Kerk en Vrede is in strikte zin geen kerkelijke vredesbeweging; ze is niet van één of meer kerken. Dat geeft veel voordelen, maar ook gevaar voor vrijblijvendheid over en weer. De „Kerk-en-Vrede-dominees” hebben het in hun gemeente vaak niet gemakkelijk, en met name in meer orthodoxe gemeenten kan het er hard aan toe gaan. In katholieke kring liggen die tegenstellingen minder hard; jammer vanwege het soms ontbreken van enige discussie, gelukkig vanwege de verdraagzaamheid die er ook is.

Betrekkelijk nieuw is het gezamenlijk met het IKV organiseren van vieringen en diensten bij politiek actuele momenten zoals het kruisraketten-debat. Van Kerk en Vrede komt dan steevast ondersteuning en de vraag om verdere ontwikkeling en doordenking van deze combinatie van actie en bezinning.

Tot slot

Kerk en Vrede is een prima bondgenoot in het geheel van de vredesbewegingen. Ik zou de eigen rol wel eens meer benadrukt willen zien, met name in het organiseren van meer demonstratieve geweldloze aktievormen. In de jaren tachtig hoop ik dat Kerk en Vrede het pacifisme en het anti-militarisme nieuwe inhoud weet te geven, niet door het steeds maar herhalen van een aantal principes, maar vanuit een analyse van huidige bewapeningsprocessen. Ik hoop dat zij de functie en de rol van de staat daar met name in zal betrekken.

Ik wens Kerk en Vrede nog 60 jaar, dan zal de vrede toch uitgebroken moeten zijn.

ONZALIG ZIJN ZIJ DIE HUN VI

Zalig die arm zijn voor God, want aan hen behoort het rijk der hemelen

Verheugen mogen zich allen, die niet rekenen kunnen.
Want zij zullen zich weggeven.

Verheugen mogen zich de gekken, die normaal zijn.
Want men zal naar ze luisteren.

Verheugen mogen zich allen, die zich diep kunnen bukken.
Want zo zullen zij God in het gezicht zien.

Gelukkig de alledaagse mensen.
Gelukkig die aan het leven gehecht zijn.
Heil hen, die kunnen slapen.
Heil hen, die niet zien en toch geloven.

Onzalig zijn zij die de bejaarden, de zieken en de geestesgestoorden van zich afschuiven.
Want zij zullen hun rust hebben.

Zalig allen, die niets meer in handen hebben, die mislukt zijn,
die zwiingend willen sterven.
Want hun vreugde zal geen einde kennen.

Zalig de treurenden, want zij zullen getroost worden

Verheugen mogen zich de ongelukkigen.
Want zij zullen ervaren wat geluk is.

Verheugen mogen zich de zieken. Want zij wachten op hun wonder.

Verheugen mogen zich allen, die zich niet voor God verbergen.
Want hij leest in hen als in een boek.
En hij schrijft recht ook op kromme lijnen.

Gelukkig die zich kan laten ontgoochelen.
Gelukkig die nog een keer beginnen kan.
Heil hen, die over hun schaduw heen springen.
Heil hen, die een mede-christen vinden.

Onzalig die van de blijde boodschap een lijkrede maken.
Want zij hebben God niet begrepen.

Zalig die de tranen drogen van alle kinderen, die treurig, ziek of verlaten zijn. Want behalve aan de kinderen is ook aan hen het rijk der hemelen toegezegd.
En hun vreugde zal geen einde kennen.

Zalig die geen geweld gebruiken, want zij zullen het land van belofte bezitten

Verheugen moogt u zich allen, die ervan afziet om gelijk te hebben.
Want liefde weegt meer dan gerechtigheid.

Verheugen mogen zich de argelozen. Want hun moed is groot.

Verheugen mogen zich allen,
die ver van hun vaderland hun brood moeten verdienen.
Want zij zullen eens medelijden kunnen tonen aan hen,
die hen hier met haat en verachting bejegend hebben.

Verheugen mogen zich de moeders.
Want zij zullen alles, wat zij een leven lang hebben weggegeven, zevenvoudig terugkrijgen.

Gelukkig allen die vrolijk zijn. Gelukkig de vromen.
Heil hen die kunnen dromen. Heil hen die genietbaar zijn.

Onzalig zijn zij die over hun medemensen de staf breken.
Want zij zullen zijn als kaf, dat door de wind wordt weggeblazen.

Zalig allen die volgens de anderen veel begrip hebben.
Want hun vreugde zal geen einde kennen.

Zalig die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen verzadigd worden

Verheugen mogen zich allen,
die niet genoeg te eten en te drinken hebben.
Want voor hen zal een welvoorzien tafel worden gedekt.

Verheugen mogen zich allen die geloven dat hij lammen genas.
Want wat toen kon, geldt ook vandaag nog.

Verheugen mogen zich allen, die ook dan geloven,
wanneer zij niets kunnen bewijzen.

Gelukkig die iets riskeren.
Gelukkig die God in opspraak brengen.
Heil hen die respect hebben.
Heil hen die met anderen rekening houden.

Onzalig die het hiernamaals willen kopen.
Want hun zullen de ogen opengaan.

Zalig allen die anderen royaal te eten vragen en met hen delen.
Want hun vreugde zal geen einde kennen.

Zalig de barmhartigen, want zij zullen erbarmen vinden

Verheugen mogen zich allen die er geen last van hebben
dat iemand voor een ander zijn zwakheid laat zien.
Want hun liefde zal daardoor sterk worden.

INDEN WILLEN VERNIETIGEN

Verheugen mogen zich de artsen en verpleegsters,
die wonderen verrichten.
Want zij blijven niet staan bij de vraag,
waarom God het lijden toelaat.

Verheugen mogen zich allen die geestdriftig zijn.
Want de Heilige Geest zal in hen wonen.

Gelukkig die bemoedigen.
Gelukkig allen die kunnen luisteren.
Heil hen die vertrouwen kunnen schenken.
Heil hen die zich kunnen verzoenen.

Onzalig die niet meer met anderen kunnen huilen.
Want hun hardheid zal hen tot tirannen maken.

Zalig allen die de zon laten opgaan over goeden en
kwaden,
over vriend en vijand.
Want hun zon blijft staan boven alles en hun vreugde
zal geen einde kennen.

*Zalig die een zuiver hart hebben, want zij zullen God
zien*

Verheugen mogen zich allen die met kinderen kunnen
lachen.
Want zij kunnen ook met anderen huilen.

Verheugen mogen zich allen,
die ons burgerbestaan niet serieus nemen.
Want zij kunnen met iedereen aan tafel gaan.

Verheugen mogen zich allen die opgehouden zijn op
hun positie te letten.
Want zij hebben de lof van de mensen niet meer nodig.

Gelukkig de zorgelozen.
Gelukkig allen die een standpunt hebben.
Heil hen die humor hebben.
Heil hen die kunnen luieren.

Onzalig de trotse gevers,
die met een cheque hun geweten ontlasten.
Want ze willen zo lamelendig blijven als ze zijn.

Zalig allen die de moed hebben zichzelf in twijfel te
laten trekken.
Want zij mogen rekenen op de barmhartigheid van
God.
En hun vreugde zal geen einde kennen.

*Zalig die vrede stichten, want zij zullen vrede-
stichters genoemd worden*

Verheugen mogen zich allen die een reden hebben om
stenen op te rapen.
Want zij kunnen ze laten vallen.

Verheugen mogen zich allen,
die steeds opnieuw streven naar verzoening.
Want hun lankmoedigheid komt van God.

Verheugen mogen zich de geliefden.
Want zij zullen ervaren, dat de liefde sterker is dan de
dood.

Gelukkig de mensen met inzicht.
Gelukkig allen die hun ruzies kunnen bijleggen.
Heil hen die zichzelf accepteren.
Heil hen die leven en laten leven.

Onzalig zijn zowel zij die hun vijanden willen
vernietsen, als de aanbidders van het
machtsevenwicht.
Want God kent de weg van de rechtvaardigen.
En zij zullen bij zijn oordeel niet standhouden.

Zalig allen die vrede stichten, die de mensen hoger
plaatsen dan alle ideologieën en programma's.
Want hun vreugde zal geen einde kennen.

*Zalig die omwille van de gerechtigheid lijden, want aan
hen behoort het rijk der hemelen*

Verheugen mogen zich de weerlozen,
want zij zijn vrij van de logica van de wraak.

Verheugen mogen zich de zwarten, de bruinen, de
roden, de gelen.
Want zij hebben ervaren, dat God niet aan de blanken
toebehoort.

Verheugen mogen zich allen die onze wereld in orde
willen houden.
Want zij weten met de gaven van God om te gaan.

Gelukkig allen die kunnen wachten.
Gelukkig die niet wanhopen.
Heil hen die kunnen vergeven.
Heil hen die de haat kunnen overwinnen.

Onzalig echter zijn de machtigen.
Zij zullen in de ogen moeten kijken van hen, die zij
vernederd, uitgebuit of gedood hebben tot op de
Jongste Dag.

Zalig allen die willen geloven, maar niet kunnen
geloven.
Die uitzien naar hoop, maar haar niet vinden.
Die geluk zoeken, maar slechts ongeluk moeten
ondervinden.
Zalig gij allen, want uw vreugde zal geen einde
kennen.

Walter Karlberger

vertaling Paul Begheyn SJ

TELKENS EEN STAPJE VERDER

Welke invloed had Kerk en Vrede op de kerken? Hoe was het contact in deze zestig jaar? Bert Groenman analyseerde synodeuitspraken en reacties van Kerk en Vrede daarop. Zowel Kerk en Vrede als de kerken waren, en zijn, kind van hun tijd, broer en zus dus. En beiden maakten daarin een aantoonbare ontwikkeling door.

Maar toch was Kerk en Vrede vaak een stapje verder. Zij bleef de kerken uitdagen de volledige navolging van Christus te prediken én te praktiseren. Hoewel juist die praktisering ook voor Kerk en Vrede een moeilijke opdracht blijkt, schrijft Bert Groenman.

Een artikel over Kerk en Vrede en de kerken, of beter, over Kerk en Vrede en de synode van de Gereformeerde Kerken en van de Ned. Hervormde Kerk. Andere kerken en ook de vele, plaatselijke contacten vallen buiten de opzet van dit artikel.

Op 10 september 1924 nam ds. J. B. Th. Hugenholtz via een brief het initiatief om te komen tot een bond van predikanten, evangelisten en godsdienstonderwijzers, die zich principieel tegen het militarisme zouden verklaren op grond van hun christelijke levensovertuiging. Het was hem duidelijk geworden, dat de kerk haar zedelijke steun verleende aan de oorlog

en aan het militaire bedrijf. Kerk en vrede bleken tegenstrijdig te zijn. In samenwerking met G. J. Heering ontstond zo, nog in datzelfde jaar, een kerkelijke vredesorganisatie, die de strijd zou aanbinden binnen de kerken tegen het militarisme. Het was de uitdrukkelijke bedoeling duidelijk te maken, dat deze tegenstrijdigheid berustte op een verkeerd verstaan van het evan-

gelie. De spil, waar deze strijd om zou draaien, was en is nog altijd de overtuiging, dat het oorlogsbedrijf en het evangelie niet met elkaar in overeenstemming zijn.

Broer en zus

Er is in die 60 jaar veel gebeurd. Gedacht kan worden aan de opkomst van het nationaal-socialisme en alles wat daarmee samenhangt, aan de houding jegens de Duitsers en NSB'ers na de oorlog (doodstraf), de Indonesiëkwesatie, Korea en Vietnam. Verder de voortgaande discussie over dienstweigering, de positie van de legerpredikanten en de opkomst van de kernbepapening. Steeds liet K&V dan haar eigen geluid horen. Ik zal niet proberen om al deze kwesties afzonderlijk aan de orde te stellen, maar stel me voor om een achtergrondschets te geven van waaruit het denken en handelen van K&V en van de kerken begrepen kan worden. Natuurlijk zijn K&V en de kerken broertje en zusje van elkaar; K&V presenteerde zich immers vanaf het begin als een beweging, die binnen de kerken actief wilde zijn. Aanvankelijk was ze zelfs uitsluitend toegankelijk voor voorgangers en niet voor de gewone kerkleden. Ik stel me voor om aan die familieerwantschap wat meer aandacht te besteden (de verschillen komen desondanks toch wel aan de orde); we zullen dan ontdekken dat die familieerwantschap veel dieper gaat dan op grond van die verschillen kan worden vermoed. Kerk en Vrede én de kerken waren én zijn kinderen van dezelfde tijd (zie kader).

G. J. Heering

Vooraf voor het denken van K&V vóór W.O. II zijn de gedachten van G. J. Heering van beslissende betekenis geweest. Centraal stond voor hem de persoonlijke ont-

Kerk en Vrede en de kerken kind van dezelfde tijd

DEZELFDE IDEOLOGISCHE BASIS

Wanneer we in de 18de eeuw om ons heen kijken, treffen we een samenleving aan waarin grote groepen mensen geleerd hebben om bij het ondernemen van acties daarmee niet meteen te beginnen, maar ze grondig te plannen en daarbij vër vooruit te zien de tijd in. Drijfimpulsen en gevoelsaandoeningen, die zich willen witen in directe activiteiten, worden onderdrukt of uitgesteld. Velen hadden zo geleerd om zich tot op zekere hoogte gedisciplineerd te gedragen. De 18e eeuwse verlichting heeft veel goeds en kwaads voortgebracht. Wellicht is het de belangrijkste uitvinding van die periode, dat men ontdekte hoe die disciplineringsmacht steeds effectiever uitgeoefend kon worden tot een kunst, waarbij ieder mens het beginsel werd van zijn eigen onderwerping. Het ging om de konsekvent doorgevoerde kunst om in alle sectoren van de samenleving (leger, fabriek, werkplaats, gevangenis, ziekenhuis, school, gezin en kerk) elkaar op subtiele, maar niettemin niet te ontlopen manier te controleren. Vooral in de opkomende middenklasse werd het mannelijk-patriarchale element aanzienlijk versterkt.

Dit ging gepaard met een steeds verder om zich heen grijpende fragmentarisering van alles wat zich daartoe leende. De reeds uit de Renaissance stammende gedachte van de mens als individu werd steeds nadrukkelijker uitgewerkt. De bevoegdheden van gezin, school, arts, kerk, bedrijf, staat, van man en vrouw werden steeds scherper tegen elkaar afgebakend. Men leerde te leven en te werken met verschillende petten op: wat je met de ene pet op niet weet, kunt of mag, ligt plotseling anders als je die andere pet op hebt!

En de kerk? Die heeft vanaf het begin een dominerende rol gespeeld. Reeds in de 16de eeuw werd het aanvankelijk lees- en schrijfonderwijs verzorgd door de kerk. Al zeer spoedig werd begonnen met het lezen van bijbelteksten en aangepaste bijbelverhalen. Daarnaast moesten kinderen honderden geselecteerde bijbelteksten uit het hoofd leren. Op deze wijze slaagde de kerk erin een geduchte disciplineringsmacht uit te oefenen over de mensen, over hun geloofsopvattingen, hun gedachten en gevoelens, hun respect jegens de overheid en allen, die boven hen waren gesteld. Via huisbezoek van predikant en ouderlingen met hun onderzoek naar de stand van het geestelijk leven kon de kwaliteit daarvan gemakkelijk gecontroleerd en beheerst worden. Zeer veel kerkleden aanvaardden dat, doordat ze niet beter wisten of dit hoorde zo. Praktisch had dit tot gevolg dat een instantie (in dit geval de kerk) met een gering aantal controleurs een zeer groot aantal mensen onder toezicht kon houden, doordat deze zichzelf controleerden en beheersten.

Het is in dit ideologische klimaat van toenemende individualisering, fragmentarisering, functiedeling, afscherming van bevoegdheden, patriarchale verhoudingen en disciplinerend, dat kerk en staat zich ontwikkelden tot wat ze nu nog steeds zijn. Het is ook het klimaat, waarin Kerk en Vrede werd opgericht en geleid.

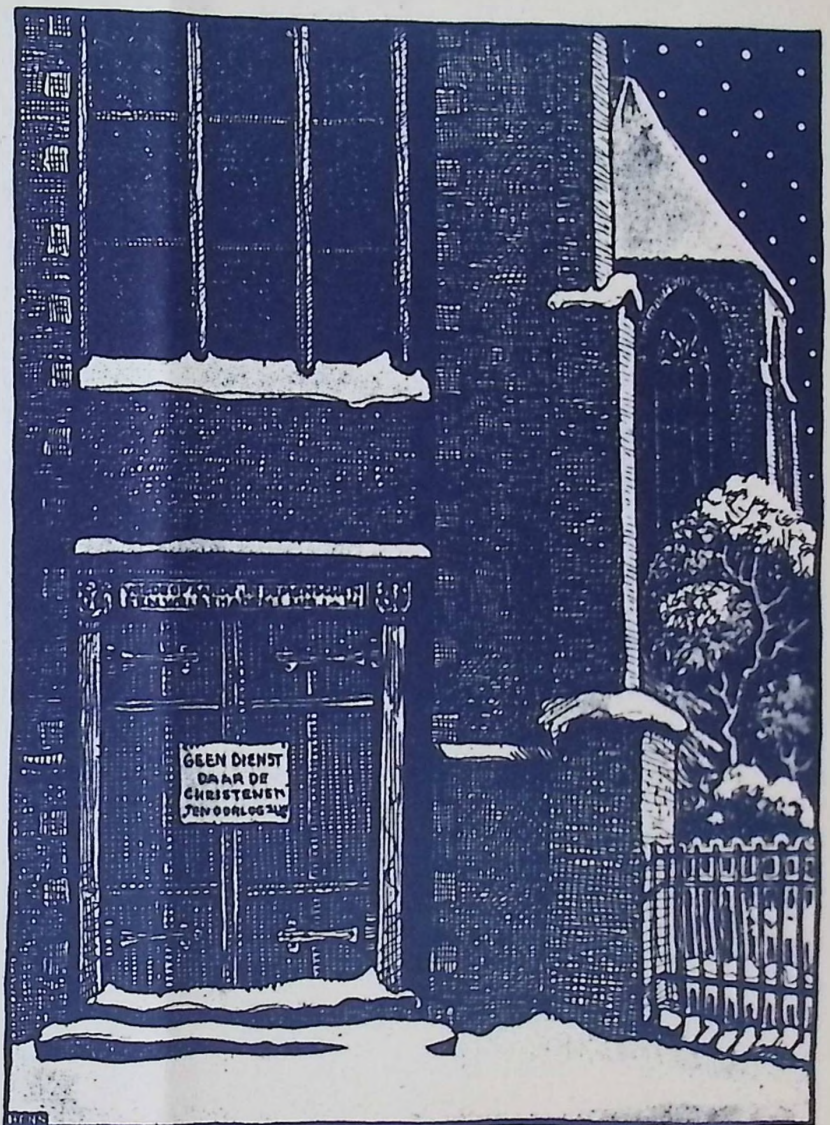
moeting met Christus in het persoonlijke geloof. Dit geloof brengt een volstrekt vertrouwen in Gods waarheid met zich mee. Daarnaast ook een volstrekte overgave en wil tot gehoorzaamheid aan God. Vanuit de ethiek gezien, komt dit erop neer, dat het handelen van de mens bepaald moet worden door de stem van God, die doorklinkt in het persoonlijk geweten, en die onvoorwaardelijk gevolgd dient te worden. De tijd en het ideologisch klimaat, waarin hij groot werd gebracht en gevormd, gaf hem nauwelijks de ruimte anders te denken dat hij nu deed.

Hij maakte een onderscheid tussen de machts- of oorlogsstaat, die hij afwees, en de rechtsstaat, die er is terwille van de zonde van de mens. Met behulp van deze rechtsstaat is het mogelijk om individuele tekortkomingen als hebzucht, hartstocht en kortzichtigheid in te tomen en te voorkomen dat de individuen elkaar als wolven zouden „verslinden”. Zo heeft hij dus een compromis tot stand gebracht tussen kerk en staat; hiermee hangt samen, dat hij niet in staat was om mee te gaan met het christen-anarchisme van ds. Bart de Ligt of Kees Boeke; dit kwam immers neer op het ontbreken van staatsgezag, althans het relativeren daarvan. Wat dat betreft was de rechtsstaat bij hem de dienaar van Gods, die gehoorzaamd moest worden. G. J. Heering heeft wel degelijk het bestaande sociale onrecht van zijn tijd gezien. Maar het is voor hem geen aanleiding geweest om het begrip rechtsstaat aan een nadere analyse en kritiek te onderwerpen. En ook niet om aan te wijzen, dat in het wettelijk recht nog heel wat gelegitimeerd onrecht schuil gaat dat onder geen voorwaarde gehandhaafd mocht worden met een beroep op de gehoorzaamheid aan Gods wil.

Zondeval

In zijn boek „De zondeval van het christendom” heeft hij uitstekend geanalyseerd wanneer en op welke gronden de kerk zich corrumpeerde, zich vereenzelvigde met de staat(sbelangen) en wereldgelijkvormig werd. Een uiterst belangrijke intellectuele prestatie; maar hij hield te vroeg op met zijn analyse van die wereldgelijkvormigheid, nl. bij zichzelf en de door hem verdedigde rechtsstaat.

Aangezien er geen ander geweten is dan het persoonlijk geweten, is de beoordeling van het oorlogsvraagstuk een individueel zedelijk probleem, aldus Heering.

MILITIA CHRISTI – DECEMBER 1980 – JAARGANG 35, NR. 12

Op die manier werd de zuivere, gewetensvolle houding, bepalend voor de aard en de kracht van het christen-antimilitarisme. Op grond hiervan kon Buskes later in 1948 schrijven, dat de oorlog geen lot is, maar een daad. Oorlog is een persoonlijke zaak, waar ieder voor zichzelf mee klaar moet zien te komen.

Ik zou de toenmalige hoofdbestuurders van K&V onrecht doen door te beweren, dat zij het oorlogsprobleem steeds weer uitsluitend benaderden vanuit de hoek van het individuele zedelijke geweten. Zo tegenwoordigde Hugenholz de vereniging veelal in de buitenlandse kontakten; het is opvallend, dat juist dan „Kerk en Vrede” heel goed in staat was om al analyserende ook een aantal oorzaken van oorlogen aan te wijzen in heel concrete aangelegenheden als maatschappelijk onrecht en economische verpaupering. In het eigen blad kwam dit beslist minder

voor. En als men ermee bezig was, was deze vorm van analyse toch minder indringend, dan zoals we die nu tegen komen. Mogelijk speelde de vertrouwdheid met het gefragmentariseerde leven zo'n grote rol, dat het in die tijd zeer moeilijk was om de oorspronkelijke levenssamenhangen, waarin het vraagstuk van oorlog en vrede gebed is, terug te vinden. Men was er onvoldoende in getraind en – omgekeerd – te veel getraind in het denken in individueel zedelijke beslissingen.

Vóór W.O. II

Gedurende de periode vóór W.O. II hebben de kerken zich (vrijwel) niets aange trokken van K&V; vrijwel nooit reageerde men op correspondentie.

De Gereformeerde Kerken spanden zich vóór W.O. II voornamelijk in om hun kerk en leer zuiver te houden. De Synode van

Militia Christi

KERK EN VREDE

Jaargang 22
nr. 6
8 april 1967

NIET VERSPREIDING VAN BOMMEN

De Synode van Middelburg (1933) weigerde een getuigenis over oorlog en vrede af te geven, omdat de synode daardoor zou treden buiten haar terrein van bevoegdheden. Haar eigen bevoegdheid zou zich beperken tot de dienst des Woords (voorlichting ondermeer over de beginselen), terwijl de voorlichting over concrete vraagstukken overgelaten moest worden aan de pers en jeugdorganisaties.

WEL VERSPREIDING VAN BROOD

De kerkbrek van het dienstverband, verspreiding van bemiddeling, wereldhandel en wereldkerkelijke kerk en vrede '67

vrede

Van leden heeft heel in een politiek maatschappelijke en internationale...
Afd. 23 van de...
Afd. 23 van de...
Afd. 23 van de...

Voorpagina april 1967.

Groningen (1927) en die van Arnhem (1930) weigerden in te gaan op het verzoek van de nederlandse afdeling van de „Wereldbond tot het bevorderen van een goede verstandhouding tussen de volken door de Kerken” om twee afgevaardigden te benoemen naar de vergadering van de afdeling. Men zou dan mede verantwoordelijk zijn voor de daar te nemen besluiten. De Synode van Middelburg (1933) weigerde een getuigenis over oorlog en vrede af te geven, omdat de synode daardoor zou treden buiten haar terrein van bevoegdheden. Haar eigen bevoegdheid zou zich beperken tot de dienst des Woords (voorlichting ondermeer over de beginselen), terwijl de voorlichting over concrete vraagstukken overgelaten moest worden aan de pers en jeugdorganisaties. De synode van Amsterdam (1936) heeft het bestaan te schrijven, dat „naar het oordeel der synode geen plaats is voor leden onzer Gereformeerde Kerken in organisaties, die van... onschriftuurlijke dwalingen uitgaan, als daar zijn: ... de antimilitaristische verwerping van den oorlog in elken vorm... Deze leden dienen vermaand te worden en wanneer ze zich daarvan niets aantrekken dienen ze geweerd te worden van het avondmaal; wanneer dat niet helpt zal de censuur in werking gesteld worden welke tot 'afsnijding' zal leiden." Zonder enige analyse van de concrete maatschappelijke en sociaal-politieke verschijnselen, maar uitsluitend op grond van een van alles geabstraheerd beginsel komt men tot zijn oordeel. En de interne discipline blijkt krachtig genoeg te zijn om enige honderden K&V-leden af te helpen van hun persoonlijk-zedelijke overtuiging, althans om er nog openlijk blijk van te geven.

Ná W.O. II

Ideologisch pasten K&V en de Geref. Kerken uitstekend in het kader van hun tijd: onafhankelijk van elkaar te hanteren beginselen (fragmentarisatie), disciplineren, scheiding van bevoegdheden, individueel zedelijke beslissingen. Het verschil van inzicht omtrent de verhouding tussen kerk en rechtsstaat bleek slechts een - weliswaar zeer omstrede - kwestie te zijn van varianten op het thema: de overheid is de dienaar van Gods (over de NH kerk hebben we hier niet geschreven, omdat deze zich in de periode vóór W.O. II op synodaal niveau niet bezig heeft gehouden met het oorlogsvraagstuk, voor zover ons bekend is).

Na W.O. II blijkt er aanvankelijk nog weinig veranderd te zijn, hoewel in de loop der jaren wel ontwikkelingsprocessen aanwijsbaar zijn bij beide partijen. Er komt steeds meer aandacht voor de concrete maatschappelijke aanleidingen van oorlogen en spanningen. Het individualiteitsdenken wordt langzamerhand omgebogen in de richting van solidariteit en de overtuiging, dat de mens allereerst een gemeenschapswezen is. Maar op een aantal andere punten blijven de oude posities ongewijzigd. Wanneer de overheid haar tweede politieke actie in Indonesië begint, laat de NHK weten, dat een oplossing van de problemen, die door geweld van wapenen zal worden gevonden, onvermijdelijk mede een bron van zeer grote toekomstige moeilijkheden zal worden. Maar, omdat niet optreden in de gegeven situatie nog groter schade zal veroorzaken, hoopt ze dat langs deze weg een spoedige verwezenlijking bereikt zal worden van de staatkundige vrijheid en zelfstandigheid van Indonesië. Het uitgangspunt was en bleef (tot op dit moment in 1984 toe) dat het gebruik van wapengeweld goedgekeurd is als uiterste middel tot handhaving of herstel van de gerechtigheid. K&V reageert dan dat ze wel dankbaar is met dit schrijven van de synode, maar niet voldaan. Afgezien hiervan dat de christelijke partijen meer en beter zouden moeten luisteren naar zendingmensen als Kraemer, Verkuy, de Niet, en Fijn van Draat, moet uit christelijk oogpunt de oorlog in Indonesië veroordeeld worden. Hier wenste de synode echter de bijbel nog steeds anders te lezen.

De synode blijft gezagstrouw en roept op tot een voorbede opdat allen, die belast zijn met deze opdracht in Indonesië gezegend mogen worden met Gods wijsheid. En Heering blijft in de lijn van de persoonlijke zedelijke beslissing; in hetzelfde blad,

waaraan we het bovenstaande ontleenden, vertelt hij dat diverse mensen hem hadden benaderd met de vraag wat hij gedaan zou hebben als hij minister was geweest, en op het moment was gekomen om te moeten kiezen tussen twee kwaden. Zijn antwoord luidt dan: „terug”. Maar, zo gaat hij door, „dat kan misschien een regering als zodanig niet. De politiek heeft haar eigen wettelijkheid. Dit kan alleen een persoon. Ook als hij minister is. Dan treedt hij af.” En na die persoonlijke zedelijke beslissing gaat de politieke actie gewoon door, zou men er aan toe kunnen voegen.

Veranderingen

Ik schreef al dat bij beide partijen op den duur ontwikkelingsprocessen aanwijsbaar zijn in de richting van meer fundamentele oriëntaties. Ze geven blijk van plotseling tot stand gekomen dieper inzicht in allerlei samenhangen, inclusief de eigen rol daarbij. Zo spreekt de NH-synode al in 1948 in een Kanselboodschap, dat we in het communisme de onbetaalde rekening aangeboden krijgen van ons eigen handelen in het verleden; deze opmerking herhaalt ze in 1962. Dat groeiend inzicht in de eigen rol blijkt ook in 1952, wanneer ze schrijft dat we niet moeten verzuimen ook de invloed van onze eigen ideologie te zien, en onze eigen schuld moeten erkennen aan de internationale spanningen. Hoe die ideologie in elkaar zit, wordt niet onthuld, terwijl ook die schuld niet wordt geanalyseerd; maar een begin is toch gemaakt. Een werkelijk uitgebreide en grondige analyse is pas veel later te vinden in enige op dit moment nog niet gepubliceerde geschriften van de Deputaten voor bestudering van het oorlogsvraagstuk van de GK in Nederland, maar dan is het al 1982. Daarover verderop wat meer. Maar hoe dan ook, de eigen schuld en de aanwezigheid van de ander blijkt niet alleen meer uit het bijbels taalgebruik, maar manifesteert zich nu ook in toenemende mate in concreet maatschappelijke analyses; ze worden als het ware gematerialiseerd in concreet aanwijsbare fouten en gedragingen.

Zo komt in 1952 de synode van de NHK uit met een herderlijk schrijven betreffende het vraagstuk van oorlog en vrede, dat ze laat vervolgen - mede op verzoek van K&V - in 1956 met een verklaring „Hoe dienen wij de vrede?” Vergeleken met de vooroorlogse periode zijn deze twee geschriften een grote vooruitgang. Men blijkt

KERK EN KERNBEWAPENING

Themanummer over de
„Handreiking van de generale synode van de
Nederlandse Hervormde Kerk voor een nieuw
gesprek over het vraagstuk van de kernwapens”

oog te hebben voor allerlei vormen van sociaal onrecht en problemen in de derde wereld.

Ook ziet men helder in, dat een oorlogsindustrie veel grondstoffen en financiën opslorpt, die hard nodig zijn voor het normale leven, voor bestaanszekerheid en culturele goederen. Maar het uitgangspunt blijft, dat het gebruik van wapengeweld geoorloofd is als uiterste middel tot handhaving of herstel van de gerechtigheid; niet strijden kan een groter zonde zijn, aldus de synode. De traditie, waarin men van jongs af aan was grootgebracht, bleef oppermachtig.

Namens K&V ging Buskes er pittig tegen aan in een reeks van artikelen; door innerlijke verdeeldheid bleef de synode in feite in gesprek met zichzelf, registreerde ze hooguit spanningen zonder een oplossing aan te bieden, schreef hij.

Zuinig

Wie anti-militarist is, is ook tegen de kernbewapening. Maar diezelfde kernbewapening wordt een probleem apart, wanneer men zich daár tegen wil verklaren, en tegelijkertijd de overheid de bevoegdheid blijft toekennen om een oorlog te voeren. Hoe praat je het goed, dat je tegen het één en voor het ander bent? Zie daar het „Vraagstuk van de kernwapens” van 1962 en „Kernbewapening” van 1979; beide publicaties van de NH kerk, met daar tussen hun „Woord en wederwoord” van 1964, waarin nader ingegaan wordt op de talrijke reacties, o.a. van Kerk en Vrede. Met concrete maatschappelijke analyses is de NH kerk in 1962 nog maar wat zuinigjes. De dreiging door de Russen wordt breed uitgemeten, waaruit moet blijken dat het westen de NAVO wel op móest richten. Geen enkele aandacht voor de gerechtvaardigde angst bij de tegenpartij voor het westen, terwijl men vanaf 1951 had kunnen weten waarop Dippel in Wending had gewezen: „Als ik Rus was en zelfs in Amerikaanse boeken las, dat sinds 1800 vijandelijke troepen zich veertien maal over de westelijke grenzen hebben gestort en dat Minsk precies 101 keer door de vijand bezet is geweest en dat Kiev zo vaak is geplunderd, dat haar bewoners de tel zijn kwijt geraakt en ik keek dan naar de huidige omsingeling - remilitarisering van Duitsland, herbewapening van Europa van Noordkaap tot Bosporus, Amerikaanse legers op Japanse eilanden enz. enz. ... dan zou ik toch wel rimpels krijgen en aan

een kruistocht denken van het Westen.” De grootste zorg van de synode schuilt daar in, dat een kernoorlog leidt tot de eigen vernietiging. Buskes wees hen er ad rem op, dat de grootste zorg zou moeten zijn dat men de ander, die men als vijand beschouwt, vernietigt. Maar in dat zelfde geschrift staat toch ook weer een reeks aanwijzingen ter voorkoming van oorlog: overwinning van de angst, dienst der verzoening en betrachten van sociale gerechtigheid. Dan is die ander toch weer volop aanwezig. Kortom er sprak destijds een synode, die, in zichzelf verdeeld, nog steeds in gesprek was met zichzelf.

Gereformeerd

In diezelfde tijd, in 1963, begint ds. S. J. Popma in opdracht van de synode van de GK met het schrijven van een boekje, waarin hij alles omtrent het oorlogsvraagstuk eens op een rijtje zet. Daaruit blijkt, dat hij in het kernwapen vooralsnog een deel ziet van de zwaarmacht van de overheid, waarmee een rechtvaardige oorlog te voeren is. In 1965 komt het Gereformeerd Vredesberaad op gang, dat heel andere wegen bewandelt. Een aantal gereformeerde leden schiet dat in het verkeerde keelgat en ruim 30 jaar na de vorige misser, bestaan gereformeerden

Voorpagina februari 1980.

het opnieuw om de GK-synode te verzoeken op te treden tegen andersdenkenden, nú tegen de ambtsdragers die lid zijn van het Gereformeerd Vredesberaad. Slechts op formele gronden gaat de synode er niet op in. Hoe moeilijk is het om paden, die men vroeger leerde te bewandelen, te verlaten en hoe groot de verleiding om met de oude vertrouwde machtsmiddelen mensen naar je eigen hand te zetten. Er worden daarna wel vorderingen gemaakt op de synode van Zwolle (1978), maar de macht van het oude denken blijft dominant aanwezig. Men doet tegelijk de uitspraak dat kernwapens demonisch zijn en dat deze uitspraak niet dwingend voorschrijft hoe men nu moet handelen: met de „christen-pet” op moet je neen zeggen, maar met de „burger-pet” of „militaire pet” op doe je gewoon ja!

Vanaf 1979

In dat jaar verscheen het boekje „Kernbewapening” van de NHK, dat als handreiking zou gaan functioneren voor een nieuw gesprek over het vraagstuk van de kernwapens. Hierin wordt niet alleen het gebruik van kernwapens veroordeeld, maar ook ondubbelzinnig het hebben ervan. De synode heeft zich hiermee onmiskenbaar kritischer opgesteld dan voorheen. Naar de mening van K&V was dat echter onvoldoende, want de NHK bedrijft die kritiek voornamelijk binnen de grenzen van de bestaande orde. Ze kiest duidelijk voor een veiliger en vredzamer bestaande maatschappelijke orde. Er is al wel sprake van een verbreding van de discussie naar maatschappelijke samenhangen en het probleem van de armoede elders in de wereld, maar van een werkelijk kritische distantie is nog geen sprake.

De Deputaten voor bestudering van het oorlogsvraagstuk van de GK kwamen in 1982 uit met een concept-nota - voor intern gebruik - ter voorbereiding van een stu-

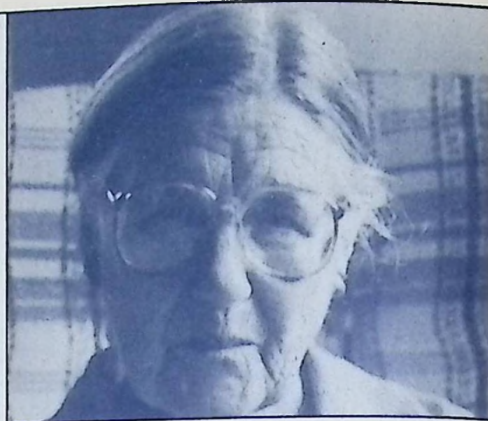
FELICITATIE

„Bij de zestigste verjaardag van KERK EN VREDE wil ik u van harte veel goede wensen zenden.

KERK EN VREDE vervult m.i. een belangrijke taak in onze samenleving. Door steeds opnieuw en in allerlei vormen het vraagstuk van de ontwapening en de geweldloosheid aan de orde te stellen, fungeert KERK EN VREDE steeds opnieuw als een geweten voor iedereen en in het bijzonder voor de christen. Dat dit geschiedt met verdraagzaamheid tegenover andersdenkenden verhoogt de geloofwaardigheid en de indringendheid van uw boodschap.”
Met mijn vriendelijke groeten,

w.g. Dr. Marga Klompé.

GONNY SCHOLTEN- VAN ITERSON

dierapport. Daarin valt te lezen dat men bezig is met een grondige analyse van de gehele sociaal-politieke, economische en maatschappelijke samenhang waarbinnen het vraagstuk van oorlog en vrede voorkomt. Men maakt daarbij gebruik van de marxistische maatschappijanalyse. Dat is voor velen niet alleen angstwekkend vanwege het marxisme zelf, maar ook omdat men nu niet meer weg kan vluchten in technische beschrijvingen en analyses. Ontontkoombaar gaat men nu het verband zien tussen de aanwezigheid van (kern-)wapensystemen en de gewelddadige economische structuur van de maatschappij. Afscheid van „fragmentarisatie-land“ maakt bang omdat vluchtwegen worden afgesneden.

Een stap vóór

Ik begon dit artikel met Kerk en Vrede; daarom wil ik er ook mee eindigen. Net als de kerken bleef K&V niet onberoerd door de optredende wijzigingen in de ideologie, ethiek en mensopvatting, maar altijd bleef zij de kerken een stap vóór. Het zware accent, dat vroeger werd gelegd op de persoonlijke zedelijke beslissing is geleidelijk een beetje verschoven in de richting van gezamenlijkheid. Het patriarchale denken binnen de kerken en bij de K&V-„kop“stukken over vredesvraagstukken gaat langzaam een beetje overstag onder invloed van bijvoorbeeld de „lijf“spreuken van de feministische theologie en Vrouwen voor Vrede. Een beetje maar, want de oude afstandelijkheid, de weigering om ook met het lijf erbij betrokken te worden, blijft gehandhaafd; het blijft hoofdzakelijk hoofd- en hartwerk, dat ze doet in haar pand in Amersfoort. Diezelfde aarzeling vinden we ook terug in haar laatste brochure „Kijk op de Staat“ van Joop Simonse: de mythe van de staat als dienaar van Gods is over, maar wat doe je met die kennis? Na zestig jaar weten we, dat de overheid meer onder kritiek gesteld kan, mag en moet worden vanuit het Evangelie dan velen vanuit hun gezagsgetrouwheid ooit voor mogelijk hebben gehouden. Maar op dit moment is dit slechts een goed onderbouwde gedachte; er zal mogelijk nog een lange weg gegaan moeten worden voordat die gedachte daad wordt. De toekomst ligt nog open!

Bert Groenman is wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de VU en lid van de redactie.

Hoelang ze precies lid is, weet mevrouw G. Scholten-van Iterson niet. Maar dat het lang is, is wel zeker. Ook nu nog is het voor haar de gewoonste zaak van de wereld dat Kerk en Vrede door haar gesteund wordt: onlangs gaf de 78-jarige emeritus-predikant zich op voor de theologische werkgroep van Kerk en Vrede.

„Pacifisme heeft in mijn leven altijd een belangrijke rol gespeeld. Zolang als ik denk, ben ik er mee bezig. Mijn vader was één van de eerste pacifistische predikanten en een vriend van Heering. Ik heb ook bij professor Heering gestudeerd, en in die tijd ben ik lid geworden van Kerk en Vrede. In Kerk en Vrede en in het boek van Heering 'De zondeval van het Christendom' vond ik alles terug wat ik altijd wel gevoeld had, maar nooit onder woorden had kunnen brengen. Een gevoel van 'dat is het!' De eerste tijd ben ik heel actief geweest binnen de vereniging; ik was ook bestuurslid van de afdeling Voorburg. Later schoot Kerk en Vrede er bij in, ik werd geboeid door de International League for Peace and Freedom, en kwam in het bestuur van de nederlandse afdeling. Ik ben sterk internationaal georiënteerd, dat ging eigenlijk vanzelf, het kwam allemaal op m'n weg. Ik heb ook wel gepreekt in het Oostblok.

Ik ben bezig in de geest van Kerk en Vrede. Daarom zal ik m'n lidmaatschap nooit opzeggen. Na de oorlog, toen Kerk en Vrede weer opgericht werd, wilde ik eigenlijk geen lid meer worden. Ik had zó naar het einde van de oorlog verlangd, dat ik gewenst had dat we door de geallieerden bevrijd zouden worden. Daar voelde ik me schuldig over, en het ging tegen m'n geweten in dan toch weer lid te worden van Kerk en Vrede, omdat ik zo op militaire hulp gehoopt had. Maar Heering heeft toen tegen me gezegd: 'we moeten toch doorgaan, we moeten verder.' Ik heb altijd gevoeld dat er een sterk verband bestaat tussen pacifisme en

feminisme. Als vrouwen zelf gaan denken, is er een kans dat ze het op hun eigen manier gaan aanpakken. Vrouwen hebben meer ruimte voor gevoelens. Je moet daar natuurlijk wel goed je verstand bij blijven gebruiken. Ook in de kerk zijn vrouwen er nooit aan te pas gekomen: de theologie is altijd vastgesteld door mannen. Je moet dat kalm aanpakken, de boel los maken. De feministische theologie moet dóórbreken in de kerk. Feminisering van de hele wereld is nodig.

Bezinning en actie moeten samengaan: bid en werk. Ik laat me niet ontmoedigen, we mogen niet zwijgen, ook al is het zwaar. Ik ga ook de straat op: vroeger de vrouwenvredesgangen, en nu weer demonstraties tegen Janmaat bijvoorbeeld. We moeten laten zien dat we er zijn. En het heeft effect: in zo'n demonstratie wordt een andere geest geboren. Martin Luther King zei: 'ik heb het gevoel alsof m'n benen lopen te bidden'. Je moet ook laten zien dat dingen anders kunnen, symbolen tonen. Kerk en Vrede zou ook wat zichtbaarder bezig kunnen zijn, met een toneelstuk, een lied of eem mooie affiche, misschien ook wat meer in de kerken.

Dat Kerk en Vrede nu minder leden heeft dan in de jaren '30 is wel begrijpelijk. De spanningen van nu zijn anders. Er zijn nu heel veel groepen actief, maar niet meer op de kerkelijke lijn, juist ook omdat de mensen mondiger zijn geworden. Over het algemeen denk ik dat het wel goed gaat met de vredesbeweging en met de instelling van de mensen."

VANUIT HET I.K.V.

Laat me proberen Kerk en Vrede zo uitputtend mogelijk en toch heel beknopt te typeren: het is een niet-gebonden kerkelijke vredesbeweging. Enerzijds heeft Kerk en Vrede het karakter van een principiële en tegelijkertijd ondogmatische geloofsgemeenschap en anderzijds van een ontmoetingspunt van linkse pacifisten van verschillende politieke signatuur.

Kerk en Vrede had bestaansrecht en zal dat zeker behouden als ze trouw blijft aan haar beginselen (dat zijn geen dogma's, want dat zijn eindpunten) in combinatie met een inspirerende kritische houding naar anderen en naar zichzelf.

Het behoeft geen uitleg dat de „doorbraak” van het vrededenken in de nederlandse kerken eind zeventiger, begin tachtiger jaren ook voor Kerk en Vrede een ervaring te zien heeft gegeven.

Die ervaring heeft anderzijds scherper de vraag naar voren gebracht, welke plaats de vereniging nu precies inneemt. Ik bespeur dan soms de neiging om die plaats te zoeken in een zekere radicale profilering ten opzichte van de „brede” hoofdstroom, in de zin van een soort horzelfunctie.

Ik vind horzels echter heel onsympatieke beestjes (al zal de Schepper er ook wel zijn bedoeling mee gehad hebben): een „leven-laten-leven” is voor mij geen vruchtbare betrekking tussen vredesbewegingen als steken en jeuk de enige onderlinge gewaarwording zijn.

Naar mijn mening schuilt de kracht van Kerk en Vrede niet zozeer in haar radicaliteit of vermeende voortrekkersrol (juist voorhoedes dreigen nogal eens te vervreemden), maar eerder in haar veelzijdige onafhankelijkheid (wat voor mij iets anders is dan vrijblijvend). Die onafhankelijkheid betekent voor mij ook niet slechts het formeel vrij zijn van kerkelijke institutionele betrekkingen (de kracht en de kwetsbaarheid van het IKV), maar veeleer een principiële houding van ondogmatische, kritische solidariteit met allen die vrede en gerechtigheid zoeken.

Kerk en Vrede moet daarvoor in mijn ogen ook veelmeer „ontmoetingspunt” dan een „gedefinieerde positie” zijn. Onafhankelijkheid betekent dan mijns inziens niet slechts het vrij zijn van banden met machtigen en besluitvormers in het algemeen, maar ook een open houding met vragen en kritiek naar het omringende veld van activisten.

Juist het pacifisme in relatie tot het Evangelie moet voorkómen dat men zijn kritiek op de machthebbers betaalt met een onkritische houding tegenover alles en iedereen die zich aandienen als „ook onderdrukt”, socialist of anderzins verbeteraar van maatschappelijke verhoudingen.

In „Kerk en Vrede” moet het IKV zich kunnen en willen verantwoorden voor haar wijze van omgaan met de macht. Totaalweigeraars moeten niet alleen op begrip, maar ook op een kritisch onthaal kunnen rekenen. Maar gebeurt dat? Ik vraag me soms af of ik „Kerk en Vrede” hiermee niet idealiseer.

Tweezijdig

Toch wil ik graag verwachten van een 60-jarige dat hij weet waar inspiratie te vinden is, maar ook waar de doodlopende paden (en niet alleen die van het geweld) heenvoeren, of het nu om parlementaire of buiten-parlementaire paden gaat.

Je merkt vaak bij de kerkelijke top de pretentie om op een dergelijke wijze „kritisch te begeleiden”. Maar door haar eigen institutionele traagheid komt het daar vaak niet van of blijft het steken op het niveau van een algemene geremdheid. Kerk en Vrede als geloofsgemeenschap zonder kerk-gebondenheid kan hier een zinvolle rol spelen. Voor mij is Kerk en Vrede op zijn best op een studiedag als Reckman en Ter Schegget een fundamentele historische kritiek op het radicalisme durven geven, als het gaat om de dubbelzinnige betrekkingen tot de staatsmacht en het fascisme.

Voor mij schiet de vereniging tekort als ze slechts platform zou willen zijn voor degenen die vinden dat het IKV acties van burgerlijke ongehoorzaamheid moet voeren, of alleen begrip vraagt voor totaalweigeraars en dringende politieke vragen aan het adres van degenen die verder willen gaan laat liggen. Ik zeg hiermee niet dat Kerk en Vrede zelf geen radicale identiteit zou moeten hebben. Maar haar kritische, ondogmatische traditie zal ze toch telkens naar alle kanten waar moeten maken.

Het IKV heeft de komende tijd Kerk en Vrede als solidaire kritische compagnon hard nodig. De kritische component in deze relatie zal m.i. het best tot zijn recht komen en werkzaam worden, als de vereniging verder zou groeien in onafhankelijkheid, zoals hierboven bedoeld. Vrijzinnig dus, in de beste zin van het woord.

Kerk en Vrede zou het IKV bovendien behulpzaam kunnen zijn bij zijn worsteling in het zoeken van een plaats in het geladen spanningsveld tussen Kerk en Staat, zo men wil „ethiek en politiek”. Ze hoeft m.i. daarvoor geen eigen leerstellingen te ontwerpen op dit punt. Ze zou dat kunnen doen door een kritische terugblik op haar eigen geschiedenis, de verschillende visies die daarin een rol speelden en de conflicten die daartussen hebben bestaan. Ik denk aan Heering's confrontatie met het anarchisme, de spanningen rond Strijd's „marxisme” en De Graaf's voorzitterschap van de PSP, de tegengestelde stellingname's inzake Oost-Europa etc.

Wederzijds

Er wordt wel gezegd dat de compagnon van vandaag tegelijkertijd de voorloper van het IKV is. Als dat zo is, moet het IKV bereid zijn en in staat worden gesteld om op de schouders van de wegbereider te klimmen.

Stimulans was en is er van de zijde van Kerk en Vrede ook bij het inhoud geven aan de kerkelijke identiteit van de kerkelijke vredesbeweging. Het schijnt me wel eens toe dat het IKV meer „geseculariseerd” is dan Kerk en Vrede. Dat stelt het IKV enerzijds in staat een neiging tot religieuze „Alleingang” in zaken van oorlog en vrede te onderkennen en bekritisieren. Anderzijds kan Kerk en Vrede het IKV ertoe behoeden om in zijn jacht „op de zaak” geen eigen dimensies te verliezen en zich te verwijderen van zijn eigen bronnen.

VANUIT VROUWEN VOOR VREDE

mini
interview

DHR. PRINS UIT TIEL

Kerk en Vrede wordt door ons gezien als een beweging die geweld in elke vorm afwijst, en daardoor het geloof in militair geweld maar ook het bestaan van andersoortig en verborgen geweld ter discussie stelt. Met dit radikaal-pacifisme heeft K&V de rol vervuld – en vervult die nog – van voorpost, met een duidelijke signaalfunctie die niet gemist kan worden.

Het is bijzonder waardevol te weten dat er een beweging is die is opgericht en door de vele jaren heen gedragen door mensen die vast hebben gehouden aan hun principes. De persoonlijke offers die hiervoor gebracht zijn en de lange adem maken indruk; en werken stimulerend en inspirerend. 60 jaar ervaring is niet weg te poetsen en kan een steun zijn bij het steeds weer opnieuw moeten zoeken naar nieuwe strategieën door de vredesbewegingen.

Verbanden leggen

Het leggen van verbanden tussen allerlei vormen van geweld -militair, Oost-West, milieu, man-vrouw, mens-mens, rijk-arm, leeft binnen de vrouwenvredesbeweging sterk. Als ons denken niet verandert, zal er nooit iets veranderen. Deze houding vinden we ook bij K&V. Dat schept een band die we ook in de praktijk steeds ervaren.

De aandacht voor dienstweigeraars en totaalweigeraars is een belangrijk gegeven; zo ook is het doordenken van strategieën en actiemiddelen zoals dat in artikelen, in brochures en op studiedagen gebeurt, zeer waardevol voor meningsvorming, bewustwording en „bijtanken“. Denk aan thema's als burgerlijke ongehoorzaamheid, geweldloos verzet, Beweging Weigering Defensiebelasting, en andere.

Voor de toekomst van K&V doen we in alle bescheidenheid enkele suggesties:

- doorgaan met wat ze doet – aandacht vragen voor gerechtigheid en echte democratie;
- welke politieke stappen moeten gezet om een andere samenleving te krijgen – hiervoor iets meer aandacht misschien;
- meer naar buiten treden, ook naar politiek Den Haag – de stem van K&V mag/moet gehoord worden.
- organisatievormen van bewegingen: hoe hebben we er gemak van en geen last (bijvoorbeeld samen met de basisbeweging hieraan werken);
- bruggen slaan naar zogenaamde anti-militaristische en anarchistische groepen. Dit in verband met verdeeldheid, maar ook vijandsdenken en vooroordelen, ook intern;
- aandacht voor konsekventies van geweldloosheid (in de brede zin van het woord) voor het eigen leven.

Middenklasse

Tot slot: ook K&V ontkomt er niet aan gericht te zijn op, of beter, voornamelijk mensen aan te trekken uit de middenklasse. Hoe voorkom je dat?

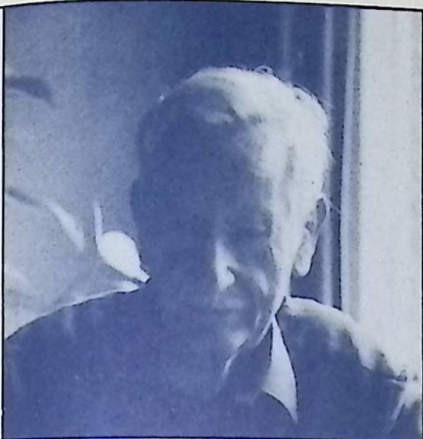
Veel moed en sterkte voor de toekomst. Dank voor de „inspraak“. Voor ons is K&V een bondgenoot.

54 jaar is meneer Prins uit Tiel al lid van Kerk en Vrede. Hij werkte veel samen met Hugenholtz. De taal van Kerk en Vrede is vaak te ingewikkeld om veel mensen te kunnen bereiken. Daarom richtte hij in 1970 Zwaarden of Ploegscharen op. Maar samenwerking tussen de verschillende bewegingen blijft erg belangrijk.

„Thuis werd veel gepraat over oorlog en vrede. Mijn zuster was vrijwel vanaf het begin lid van Kerk en Vrede, samen met haar zat ik in het bestuur van de afdeling Hilversum. Het boek De zondeval van het Christendom van G. J. Heering versterkte mijn wil om aan de vrede te werken. Het boek is nog altijd actueel. In de 30-er en 40-er jaren werkte ik nauw samen met algemeen sekretaris ds. Hugenholtz. In mijn belijdenis bij de toetreding tot de Doopsgezinde Kerk noemde ik het werken aan de vrede als een taak voor de kerk. En dat vind ik nog steeds. Ik wilde echter niet alleen binnen één kerk werken en werd daarom lid van Kerk en Vrede. Door de jaren heen ben ik actief geweest in verschillende vredesorganisaties: de Algemene Nederlandse Vredes Aktie, Jongeren Vredes Aktie, Vredesburo Hilversum, Kerk en Vrede en Zwaarden of Ploegscharen. In de oorlog werd ik via een speedcursus onderwijzer en schreef na '45 talloze artikelen over het onderwerp oorlog en vrede in schoolbladen en gaf met behulp van schoolplaten vredesles.“

Terwijl de heer Prins een schoolplaat ophangt en ons vertelt hoe dat lesgeven in zijn werk ging vertelt mevrouw Prins dat na de oorlog bij velen het gevoel overheerste dat de

Hetty Andriese, Babs Brüsewitz en Ingrid Schippers zijn actief in Vrouwen voor Vrede.

economische opbouw voorrang had boven het vredeswerk. Maar zij bleven ook het vredeswerk erg belangrijk vinden.

„Als je niet werkt aan de vrede dan komt het nooit klaar, daarom bleef ik lid van Kerk en Vrede. Ik werd lid van de PvdA – maar na de kwestie Indonesië niet meer –, van de Socialistische Unie en later van de PSP. Het ideaal was om het pacifisme met het socialisme te combineren.”
„Daarbij is het belangrijk dat meer vrouwen actief worden in de vredesbeweging. Kerk en Vrede heeft niet zoveel leden maar heeft wel degelijk bestaansrecht en zal zeker door moeten gaan in de strijd voor de vrede. Een negatief punt bij Kerk en Vrede is dat het blad vaak te moeilijk is. Zo bereik je een hoop mensen niet. Je moet de zaken eenvoudig vertellen. Dat proberen we vooral in ons blad Zwaarden of Ploegscharen. Maar de hele vredesbeweging is belangrijk. Er zou daarom meer samenwerking moeten zijn tussen de verschillende bewegingen want het gaat tenslotte om de resultaten. Daar moet je voor in actie komen, daar moet je mensen voor gaan opzoeken. Dat we nu uitstel van plaatsing van de kruisraketten hebben is al een stukje resultaat. We moeten blijven uitgaan van een positieve houding. Laten we dat vooral niet vergeten.”

DE ZONDEVAL ALS JUBILEUM- AANBIEDING VOOR MAAR

f 14,75

(neem 'm mee op de jubileumdag)
zie pag. 34

HOOP ALS LEVENSVORWAARDE

Wat is zestig jaar, als je kijkt naar de geschiedenis van de aarde? Dan stelt het weinig voor, schrijft Jim Forest. Maar voor de mensen die nu leven vormen de afgelopen zestig jaar een immense periode: twee wereldoorlogen, honderden „lokale” oorlogen. Technologische ontwikkelingen waar onze voorouders niet van konden dromen. Er is ongelofelijk veel gebeurd, ook in de vredesbeweging. Kerk en Vrede bestaat zestig jaar, de International Fellowship of Reconciliation, waar Kerk en Vrede bij is aangesloten, bestaat vijftenzestig jaar.

De redactie vroeg Jim Forest terug te blikken en vooruit te zien. Welke invloed had Kerk en Vrede op de IFOR? En wat kan Kerk en Vrede van de IFOR leren?

Leden van IFOR zijn op vele manieren betrokken geweest bij de belangrijke gebeurtenissen van deze eeuw – geen boek zou alle verhalen kunnen bevatten die tot de geschiedenis van IFOR gerekend kunnen worden. Maar het begin was kenmerkend.

Misschien vond het echte begin van IFOR wel plaats op het station van Keulen in juli 1914, toen pastor Sigmund-Schultz uit Duitsland, een lutheraan, afscheid nam van zijn vriend uit Engeland, Henry Hodgkin, een quaker. Het was de vooravond van de eerste wereldoorlog, wat beiden zich scherp bewust waren. „Wij zijn één in Christus”, zei een van hen tegen de ander, „en kunnen nooit in oorlog zijn.” Hun gesprek was een soort verbond tussen hen om anderen die zouden weigeren aan oorlog deel te nemen bij elkaar te brengen. Op een bijeenkomst in Cambridge, Engeland, in december van dat jaar vormden 130 mensen, waaronder Henry Hodgkin, de eerste Fellowship of Reconciliation. De leden verplichtten zich er onder andere toe elke militaire dienst te weigeren. Ze legden de nadruk op de macht van de liefde. „Liefde, zoals die geopenbaard en uitgelegd wordt in het leven en de dood van Jezus Christus brengt meer met zich mee dan wij nu beseffen (en is) de enige macht waarmee het kwaad overwonnen kan worden en de enige basis waarop een samenleving kan bestaan.” Binnen een paar maanden was er nog een FOR opgericht, in de Verenigde Staten, en in een aantal andere landen van Europa werden soortgelijke stappen ondernomen, zelfs midden in de oorlog. In oktober 1919, minder dan een jaar na het einde van de oorlog, kwamen degenen die het meest bij dit proces betrokken waren geweest uit vele landen bijeen in het huis van Kees Boeke en Elizabeth Cadbury-Boeke in Bilt-

hoven. Dit resulteerde in een sekretariaat-structuur om contact te houden tussen de leden en groepen in de verschillende landen. Er waren nu Fellowship-groepen van Moskou in het oosten tot San Francisco in het westen. Tot de leden behoorden lutheranen, calvinisten, quakers, doopsgezinden, katholieken en orthodoxen. Bij de oprichting waren de vrouwen bijna net zo talrijk als de mannen, een zeldzaamheid voor een bijeenkomst in die tijd. Bijna net zo opmerkelijk als al die verschillende soorten christenen die elkaar in vriendschap ontmoetten, opdanks hun theologische verdeeldheid die nog steeds heftige verbale strijd veroorzaakte, al leidden beschuldigingen van ketterij niet meer tot de brandstapel of de pijnbank. De grondslag van IFOR was gelijk aan die van de eerste Fellowship in Engeland. Leden weigerden om wat voor rol dan ook te spelen in de oorlog en verplichtten zich tot opbouwend werk om de oorzaken van oorlog te overwinnen. De grondslag was christelijk en in het begin noemde IFOR zich de Christelijke Internationale.

Ongebonden

IFOR-leden zijn in vele opzichten tamelijk ongebonden geweest, een volk van pelgrims die graag over grenzen heenstapten en altijd zichzelf in de eerste plaats beschouwen als leden van de menselijke familie en pas in een heel onbelangrijke tweede plaats als mensen met bepaalde nationaliteiten, paspoorten of sektarische labels. Het IFOR-sekretariaat was niet anders. Het verhuisde vaak, vanwege oorlog of omdat dat gemakkelijker was voor de sekretaris-generaal, en het heeft zich niet alleen verscheidene malen in Nederland bevonden, maar ook in Oostenrijk, Zwitserland, Engeland, Frankrijk, Denemarken en België.

Acht jaar geleden, midden in ernstige economische en personeelsmoeilijkheden, besloot het dagelijks bestuur van IFOR te werken in de richting van een grotere staf en een meer vaste werksituatie. Het aksepteerde een uitnodiging van Kerk en Vrede om terug te komen naar Nederland. Twee Kerk en Vrede-leden (Kirsten en Thomas Roep) hadden een geschikte plaats gevonden voor het kantoor, de Hof van Sonoy in het centrum van Alkmaar – de stad, zoals we ons later pas realiseerden, waar Kees Boeke geboren was.

In die tijd waren de financiële problemen van IFOR zo ernstig, dat de penningmeester er huiverig voor was een staf-coördinator of fondswerver aan te trekken. Maar het risico werd genomen en op de IFOR Council een paar maanden later, in april 1977 in Schoorl, vonden grondige vernieuwingen plaats in de betrokkenheid van de andere afdelingen van IFOR naast Kerk en Vrede. Kerk en Vrede was een van de snelsten die iets koncreets deden om de financiële crisis op te lossen, door de 100 x 100 campagne te starten: het zoeken van honderd leden die elk honderd gulden per jaar zouden geven. Uiteindelijk werden er snel meer dan honderd gevonden en de gemiddelde bijdrage was zelfs meer dan honderd gulden. Beetje bij beetje vergrootten de andere Fellowships hun ondersteuning, zij het op verschillende wijze. Nu komt bijna 70% als regelmatige bijdragen uit de afdelingen, een heel wat gezondere situatie die een weerspiegeling is van de hoge mate van medeverantwoordelijkheid die er is gegroeid. IFOR is veel meer een instrument van zijn afdelingen, dan van een paar rijke vrienden.

Meer godsdiensten

Er is me gevraagd om iets te zeggen over wat IFOR in de komende jaren voor Kerk en Vrede zou kunnen betekenen. Een idee waarover gesproken is op de IFOR Council in Frankrijk in augustus dit jaar is het twee aan twee associëren van afdelingen. Kerk en Vrede zou een speciale band kunnen aangaan met een andere afdeling die minstens zou duren tot de volgende Council. Daardoor zouden er verschillende uitwisselingen en bezoeken kunnen plaatsvinden, mogelijk een uitwisseling van stafleden, en solidariteit in tenminste één project.

Een ander vraagstuk dat opkwam tijdens de Council had te maken met het inter-religieuze karakter van IFOR. Bijna twintig jaar geleden, na jaren van moeilijke discussies en zelfs een paar opzeggingen besloot de IFOR Council dat we in de toekomst een inter-religieuze beweging zouden zijn, en niet slechts een beweging van christenen. Op de Council van 1977 in Schoorl werd deze beslissing bevestigd en een eenvoudige identiteitsverklaring, geformuleerd door Hildegard Goss-Mayr, werd unaniem aangenomen: „Wij omvatten christenen, joden, boedhisten, hindoes, humanisten en anderen die samen een trans-nationale religieuze beweging hebben gevormd waarin geweldloosheid een grondbeginsel is van het leven voor een wereldgemeenschap van vrede en bevrijding.”

Gandhi

Maar al was op IFOR Council-nivo deze beslissing genomen, de grondslag werd door de meeste afdelingen niet uitgewerkt. Het is schokkend je te realiseren dat bv. Gandhi, als hij nog zou leven, geen lid zou kunnen worden van de meeste IFOR-afdelingen, inclusief de Indiase. Noch zou de joodse bijbelkenner en pacifist Martin Buber dat kunnen, of boedhisten als Thich Nhat Hanh.

De afgelopen IFOR Council was het eens over het volgende memorandum: „Terwijl IFOR zelf al vele jaren een inter-religieuze beweging is, hebben vele afdelingen ofwel een specifiek christelijke identiteit, ofwel ze ontvangen niet-christelijke leden op 'associatie'-basis. Hoewel de religieuze identiteit een zaak is waarin elke afdeling voor zichzelf moet beslissen, spreekt de Council de uitdrukkelijke hoop uit dat afdelingen een bredere, inter-religieuze basis van lidmaatschap zullen overwegen, waarin pacifisten van verschillende geloofstradities kunnen deelnemen op basis van gelijkheid. Opgemerkt moet worden dat binnen IFOR het model bestaat waarin Fellowships intern specifieke Fellowship-groepen kennen met een bepaalde religieuze identiteit, zodat er langs deze lijnen broederschap en samenwerking kan zijn, terwijl men toch deel uitmaakt van een grotere Fellowship. Wij hopen dat wanneer nationale Fellowships dit komplekse en vaak emotioneel geladen onderwerp overwegen, zij niet-christelijke pacifisten kunnen uitnodigen aan hun discussie deel

te nemen, zodat deze kunnen helpen de misvattingen en angsten weg te nemen die onze discussies vaak onmogelijk maken.”

Toekomst

De laatste vraag die mij gesteld is, is iets te zeggen over hoop voor de toekomst. Ik zal me tot één punt beperken. Het valt me op dat de oorspronkelijke campagne van het IKV die in 1977 begon voor verwijdering van alle kernwapens uit Nederland, in stijgende mate is overvleugeld door campagnes tegen de toekomstige plaatsing van Amerikaanse kruisraketten hier. Hoe urgent dat ook is, het zou wel eens nog belangrijker kunnen zijn het werk voor het grote doel te hervatten en het toekomstbeeld van een kernwapenvrij Nederland opnieuw leven in te blazen. Misschien kan Kerk en Vrede het op de een of andere manier deze kant op sturen. Tegelijkertijd kan zij veel doen om te laten zien dat creatieve acties van geweldloosheid, zelfs inclusief burgerlijke ongehoorzaamheid, indien zorgvuldig voorbereid en uitgevoerd een vitale kracht kunnen zijn voor de hele vredesbeweging. Op het ogenblik is er nog steeds een sterke weerstand tegen burgerlijke ongehoorzaamheid bij mensen die het zien als niet meer dan een vorm van wanhoop, een uiting van anarchisme of een erkenning van verslagenheid. Zij vrezen dat zulke acties nadelig zullen zijn voor de publieke opinie en op die manier de ondersteuning van de doelstellingen van de vredesbeweging zullen verminderen – een reëel gevaar wanneer de acties niet goed gekozen zijn of in verbitterde sfeer worden uitgevoerd. Maar in Kerk en Vrede is geen verbitterde sfeer en zij zou veel kunnen doen om de toekomstverwachting nieuw leven in te blazen, die in Nederland moet wortelschieten, wil het land ooit elke rol in nucleaire oorlogvoering weigeren. Het oude spreekwoord herinnert ons eraan: „Hoop doet leven”.

Jim Forest is alg. sekretaris van de IFOR.
Vertaling: Marjolijn Mattaar.

VAN DENKEN NAAR DOEN

Van de vredesbeweging verwacht ik geen maatschappelijke veranderingen, schrijft Dedde de Jong. Haar grenzen in de strijd tegen structureel onrecht zijn bereikt.

De grondkeuze van Kerk en Vrede is die vóór gerechtigheid. En niet die voor alleen maar vrede, of voor onze eigen maatschappelijke orde. Maar die grondkeuze is ook verplichtend, mag niet bij mooie woorden blijven.

We kunnen daarbij leren van de geweldloze strijd in Latijns Amerika. We zullen niet alleen met woorden maar ook met daden solidair moeten proberen te zijn met de slachtoffers van onderdrukking en (structureel) geweld. Niet alleen in de derde wereld. Maar ook - en misschien juist - in onze eigen samenleving. Dat komt het dichtste bij onszelf. Over de uitdaging van het Fonds Latijns Amerika aan Kerk en Vrede.

De belijdenis „keuze voor de armen" kan ik moeilijk meer over mijn lippen krijgen. Deze formulering, die in de afgelopen jaren zo gemeengoed is geworden in de (kerkelijke) derde wereld „scene", geeft voor mij paradoxaal genoeg juist de afstand van mij tot die armen aan. „Solidariteit met de armen": het klinkt mooi, maar opnieuw zijn de armen daarmee object van mijn naastenliefde geworden, onderworpen aan mijn criteria. Mij is altijd geleerd mijn minderbedeelde, armere broeder en zuster als naaste lief te hebben, maar ik vind dat een burgerlijke uitleg van het verhaal van de barmhartige Samaritaan. Het staat er gewoon niet. De vraag was niet: wie is de naaste van de farizeeër, de rover of weet ik wie. De vraag is: wie is de naaste van de door rovers getroffen, de uitgebuitene? Kortom, niet wij kiezen, als rijke westerlingen, onze naaste, laat staan onze verre naaste, maar wij worden, doordat wij bij de nood van de armen betrokken worden, tot naaste gemaakt. Niet in onze westerse verworvenheden en theorieën, niet in onze derde wereld hulp wordt een glimp van de nieuwe wereld zichtbaar, maar daar waar de arme zijn recht verwerft. Zo zullen armen, rechtelozen en machtelozen (en die zijn er ook in Nederland) subjeet van de geschiedenis zijn. Hun bevrijdingsverhaal is de echte geschiedenis, de echte heilsgeschiedenis.

Armen en kernwapens

Bovenstaande gedachte vinden we terug, zij het iets minder uitgesproken, in de brochure „Armen en Kernwapens" van Kerk en Vrede. „De arme moet ons de weg wijzen." „De opstelling van Kerk en Vrede moet begrepen worden vanuit haar grondkeuze voor sociale gerechtigheid." Bij het werken aan vrede is de omweg via de derde wereld haast onmisbaar. Kerk en Vrede bewijst al 60 jaar dat de

resultaten van haar bezinning een steun zijn voor mensen die principieel vechten tegen het geweldsdenken en die de konflikten die dat oproept niet uit de weg gaan. Daarop wil ik voortbouwen als ik hieronder af en toe kritisch inga op de konsekventies die Kerk en Vrede de afgelopen jaren uit die grondkeuze heeft getrokken, in haar ideeën, in haar acties en in haar methodiek.

Daarvoor keer ik, om te beginnen, terug naar genoemde brochure, die geschreven was als antwoord op de Handreiking voor de discussie over kernbewapening van de Hervormde Synode (1979). Kerk en Vrede was enthousiast maar stelde ook dat de Synode de oplossing voor ons veiligheidsvraagstuk bleef zoeken binnen de bestaande orde, inclusief het kapitalisme en de NAVO. Daarmee was de grondkeuze van de Synode duidelijk: zij wilde in politieke solidariteit met het democratische westen spreken.

Kerk en Vrede komt in haar antwoord, vanuit de grondkeuze voor gerechtigheid tot radicalere uitspraken: de huidige kapitalistische orde staat, wat haar betreft, wel degelijk onder kritiek. Die huidige orde, zo democratisch en westers beschaafd als ze is, verspilt namelijk haar energie aan het verwerven en behouden van economische voordelen ten koste van de marginalen. Deze opeenhoping van rijkdom binnen het kapitalistische systeem is altijd met geweld gepaard gegaan en het behouden van deze rijkdommen vraagt om een voortdurende militaire afschrikking. En vraagt om een rechtvaardiging om die afschrikking in stand te houden.

Bij de huidige snelle technische ontwikkeling leidt dat tot een geldverslindende wapenwedloop, het Oost-West konflikt, waarbij de wapenindustrie belanghebbende is en dus een grote stimulans.

Maar ook op regionale schaal vinden tal van wapenwedloopjes plaats. De derde wereld is de afgelopen 40 jaar voortdurend het toneel geweest van gewapende konflikten waarbij de bestrijding van „de" kommunisten altijd als rechtvaardiging heeft gegolden om elke vorm van verzet tegen uitbuiting of repressie de kop in te drukken. Alleen daarin wordt al openbaar hoe geweld en kapitalisme elkaar als het ware in stand houden.

We zijn er niet met alleen bewapening op morele gronden af te wijzen. Het hele systeem dat haar voortbrengt en in stand houdt is zondig.

Kerk en Vrede geeft in de brochure aan dat zij gelooft in een alternatieve weg, die van de geweldloze weerbaarheid. Deze nieuwe weg, waarmee Gandhi, King, Esquivel e.a. ervaringen hebben opgedaan, valt buiten de categorieën van het kapitalisme en wordt gezien als een nieuw model tegen onrecht en verdrukking, waarbij in de middelen van verzet al iets doorklinkt van de samenleving die we willen. Via de omweg van gerechtigheid en geweldloos-

militia christi

BEURSNOTERING INDIKATIE VOOR ONDERDRUKKING
GESPREK MET ARGENTIJN ADOLFO ESQUIVEL PAG. 10

Voorpagina mei 1976.

FELICITATIE

In de rij van organisaties, die zich inzetten voor vrede en ontwapening, neemt "Kerk en Vrede" een belangrijke plaats in en werkt zij constructief samen met gelijkgerichte organisaties.

Kerk en Vrede is voor de FNV een goede medepartner in het "Komité Kruisraketten Nee" en voor veel individuele leden van de FNV-bonden heeft "Kerk en Vrede" een grote betekenis in hun persoonlijke betrokkenheid bij de zaken van vrede en ontwapening.

Wij wensen "Kerk en Vrede" toe, dat zij ook in de komende jaren haar overtuiging en de daarop gebaseerde activiteiten zal blijven uitdragen en verrichten.

C.N.H. Commandeur,
Federatiebestuurder FNV.

heid volgen vrede en veiligheid „vanzelf”. Tot zover de brochure.

Voorhoede

Ik denk dat Kerk en Vrede wat betreft haar stellingname ten aanzien van conflicten inzake gerechtigheid in de wereld altijd in de (oekumenische) voorhoede heeft verkeerd. Daarvan getuigen de betrokkenheid bij de oprichting van de NOVIB (ds. Hugenholtz was initiatiefnemer), de steun aan het verzet tegen de apartheid in Zuid Afrika, de steun aan het CLAT in de begindagen, betrokkenheid bij het vredeswerk van de Boeddhistische Kerk in Vietnam, de oprichting in 1970 van het Fonds Latijns Amerika (FLA) ter ondersteuning van het gewelddoos vormingswerk in Latijns Amerika, en de betrokkenheid bij Midden Amerika door participatie in de Romero herdenking. Vooral het FLA heeft de bewustwording t.a.v. de derde wereld-problematiek vergroot binnen Kerk en Vrede. De directe dialoog met en de konfrontatie met de onderdrukking van de vertegenwoordigers van Servicio Paz y Justicia, onder wie nobelprijswinnaar Perez Esquivel, brachten inzicht in de aard van militaire diktaturen, in de ideologie van de „Nationale Veiligheidsstaat”, in de rol van Nederlandse bedrijven, waaronder wapenproducenten, bij het in stand houden van onrechtvaardige structuren. Tegelijkertijd kwamen de verhalen over moedig verzet van gewone mensen, over christelijke basisgroepen, over vakbondsstrijd, over de moeders van Plaza de Mayo en tenslotte ook over de gewelddadige maar in veler ogen zeer gerechtvaardigde revolutie in Nicaragua. Zelden is de repressie binnen het kapitalistische wereldstelsel zo duidelijk aan het licht getreden als juist in Latijns Amerika.

Verandering

De reden tot de oprichting van de NOVIB in 1956 was de morele verontwaardiging over de excessen van de ellende in de derde wereld. De ideologie achter de geboden hulp was eigenlijk gebaseerd op de ervaringen met het toch succesvolle Marshall plan voor Europa en een gelijksoortige injectie in Israël in haar beginperiode.

Financiële hulp moest de achtergebleven gebieden ontwikkelen tot moderne welvarende staten naar westers model. In de bewustwordingsstroom die in de jaren

daarna inging op de meer fundamentele aard van de onderontwikkeling van de derde wereld is Kerk en Vrede, geïnspireerd ook door haar eigen contacten, meegegaan. En zij heeft denk ik nooit verzuimd een open oor te hebben voor wie de onderdrukten vertegenwoordigden. Er is in die derde wereld stroom van alles uitgeprobeerd, ook door de leden van Kerk en Vrede, enerzijds om meer mensen bij de derde wereld te betrekken en anderzijds om daadwerkelijke veranderingen te bewerkstelligen. Denk aan de talloze brieven aan (en soms ook gesprekken met) ministers, politici, ambassadeurs, organisaties etc. om misstanden aan te kaarten. In de jaren '70 voerde Kerk en Vrede gesprekken met de Nederlandse tak van de multinational Brown Boveri naar aanleiding van klachten over haar personeelsbe-

leid in Brazilië. Dat hele proces van bewustwording van Kerk en Vrede ten aanzien van Latijns Amerika is goed beschreven in „Jezus in Poncho”¹⁾. Kerk en Vrede echter was lang niet de enige en zeker niet de grootste organisatie op derde wereld gebied, al was haar betrokkenheid als vredesorganisatie bij de derde wereld wel opmerkelijk. Toch bleek de integratie van aandacht voor vrede en voor de derde wereld nog niet zo gemakkelijk. En in de jaren '80, toen de aktie tegen de kernwapens steeds meer aandacht ging vragen is de presentie in de derde wereld beweging teruggelopen. Eind 1981 wordt zelfs gesproken over het opheffen van het FLA of het onderbrengen ervan bij andere organisaties. Het boek „Jezus in Poncho” stond toen juist op stapel en het FLA participeerde voor Kerk en Vrede actief in de Romero herdenking. De leden van de werkgroep deelden deze reorganisatieplannen dan ook allerm minst. Niettemin was het FLA zowel binnen als buiten Kerk en Vrede een marginaal verschijnsel geworden.

Eigen gezicht

Als ik in 1982 bij Kerk en Vrede kom werken voelt de vereniging zich meegezogen in de vredesbeweging en heeft moeite haar eigen gezicht te tonen naast de grotere broers IKV en Pax Christi, terwijl dat eigen gezicht er wel altijd geweest is. Kerk en Vrede gaat verder ten aanzien van de toelaatbaarheid van burgerlijke ongehoorzaamheid bij vredesakties en kijkt verder dan de kruisraketten. En voor velen bieden de ideeën van Kerk en Vrede een houvast in hun strijd voor vrede. Het is dan ook begrijpelijk dat de ontwikkelingen binnen de vredesbeweging de activiteiten van Kerk en Vrede beheersen. In haar kritische bezinning op het proces van de vredesbeweging ligt de kracht van Kerk en Vrede.

Tegelijkertijd is er echter sprake van een belangrijke beperking. Want wat is die brede vredesbeweging? Toch in grote lijnen een middenklasse-beweging die vanuit morele verontwaardiging en oprechte angst kernwapens afwijst. Ook zij zoekt naar een oplossing voor ons veiligheidsvraagstuk binnen de bestaande orde, inclusief de NAVO en inclusief het kapitalisme. De al genoemde grondkeuze van Kerk en Vrede gaat verder. En dat zal Kerk en Vrede - ook binnen de bredere

Voorpagina april 1973.

vredesbeweging -, konkreet moeten zien te maken.

Grote groepen mensen binnen de vredesbeweging denken de vrede te kunnen maken zonder een strijd voor gerechtigheid. Zo wordt bijvoorbeeld de solidariteit van de vakbeweging wel gevraagd, maar van solidariteit met de vakbeweging is op z'n best hier en daar op plaatselijk nivo sprake. De discussie over geweld-geweldloosheid gaat wel over een konfrontatie met de ME bij de ontruiming van een vredeskamp en niet over een konfrontatie stakers-bedrijfsleiding-werkwilligen. Een thema als burgerlijke ongehoorzaamheid beheerst de discussie over de blokkade van een militaire basis: mag dat wel, kan dat wel? Maar dergelijke typisch middenklasse-diskussies zijn vreemd aan de burgerlijke ongehoorzaamheid van vuilnisopalers die het stadsvuil gewoon op de tramrails dumpen zoals vorig jaar in Rotterdam.

Vredesdemonstraties betreffen een ethisch konflikt met de overheid, zijn (daarom?) massaal en verlopen bijna altijd vreedzaam. Een schril contrast met de grimmige omstandigheden waarin een sociaal economisch konflikt als kraken/speculatie of een bedrijfssluiting zich afspeelt met direkte gevolgen voor de betrokkenen, en eventueel hun gezinnen.

Selektief

Zelf ervaar ik de massale verontwaardiging over de kernwapens als selektief. Sterker, soms bekruipt mij het gevoel dat wij onszelf moedraaien of dat wij moegedraaid worden in ons verzet tegen de kernwapens, terwijl we het onrecht van het kapitalisme bij lange na niet in het hart raken. En het is voor mij sterk de vraag of van de vredesbeweging fundamentele maatschappijveranderingen te verwachten zijn. Ik denk dat de grenzen van de huidige vredesbeweging met betrekking tot de strijd tegen onrecht bereikt zijn. Daar doet een vredesambassade in Nicaragua niets aan toe of af.

Ik denk daarom ook dat Kerk en Vrede zich moet afvragen: zijn we niet toch bezig onze strijd tegen onrecht te vervangen door een strijd tegen wapens en lopen we niet toch het risico om ons visioen van vrede en gerechtigheid te verengen tot het beeld van alleen maar vrede waar iedereen voor is. Ik denk dat dat gevaar, juist voor een beweging als Kerk en Vrede,

met een sterke nadruk op bezinning, erg groot is.

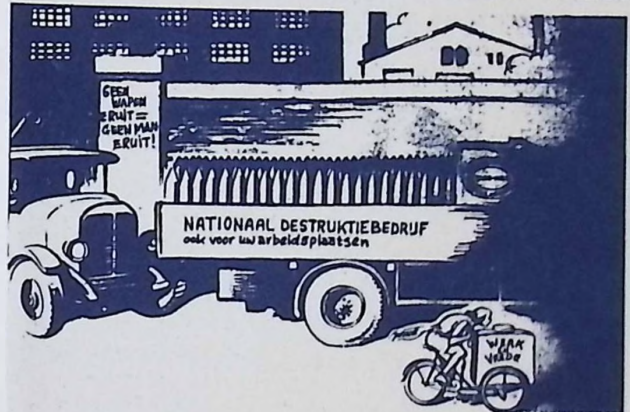
Velen binnen Kerk en Vrede zullen in theorie, denk ik, de grondkeuze zeker trouw blijven en onrechtvaardige structuren als structureel geweld omschrijven en er de oorzaak van konflikten en een bedreiging van de vrede inzien. Maar ze zullen niet weten wat ze er nou mee aan moeten, in Nederland, anno 1984.

Kerk en Vrede mist (als vele andere middenklasse-organisaties) de aansluiting bij de slachtoffers van die onrechtvaardige structuren. Kerk en Vrede is nauwelijks betrokken bij acties tegen sociaal-economische misstanden. Zo haar leden die ervaringen wel hebben, dan worden ze niet ingebracht in de publikaties. Door die afstand tot de praktijk van sociaal-economische konflikten is de benadering van geweld/geweldloosheid tamelijk theoretisch en idealistisch. Het gevaar dreigt dat het gaat om een mooi idee, waarvan getuigenis wordt afgelegd, zonder dat het in de konfrontatie met het harde kapitalisme bewezen heeft te werken.

Zo wordt geweldloosheid wel tot een nieuwe manier van denken binnen een typische middenklassebeweging, maar blijkt bij lange na nog niet - voor zover het Kerk en Vrede betreft - een model tegen

militia christi

AMERIKAANSE STUDIES TONEN AAN:

MILITAIRE PROJEKTEN VERNIETIGEN
ARBEIDSPLAATSEN PAG. 4

Voorpagina
oktober 1979.

onrecht en verdrukking. Het gevaar dat de grondkeuze voor gerechtigheid zo in de goede voornemens blijft steken is erg groot.

Voorbeeld

Bovenstaande situaties werd ons in het FLA de afgelopen tijd erg duidelijk. Op de gedachtenontwikkeling binnen het FLA wil ik tot slot nog ingaan.

Uit het boek „Jezus in Poncho” bleek ons nog eens duidelijk dat in Latijns Amerika geweldloosheid, vrede en gerechtigheid volledig in elkaars verlengde liggen. Konsekvent wordt gerechtigheid als voorwaarde voor vrede gezien. Geweldloosheid is een strategie van de machteloze tegenover de grootgrondbezitter, de multinational, het leger, de overheid. De verhalen gaan over bedrijfsbezettingen, gerechtelijke procedures, vorming van koöperaties, verzet van indianen, landbezettingen en andere acties tegen armoede. De acties worden vaak gekenmerkt door grote volharding en een diep religieuze motivatie. Primair staat de strategie van de armen en minderheidsgroepen.

Geweldloosheid is in Latijns Amerika geen ethisch uitgangspunt, afgeleid uit bijbelstudies, waarnaar de werkelijkheid moet

worden herschepen. Het is geen idee waartoe iedereen bekeerd moet worden opdat de wereld verandert. Nee, geweldloosheid is steeds een in het bevrijdingsproces getoetste strategie om sociaal-ekonomische konflikten aan te gaan.

De vertegenwoordigers van onrecht worden uitgedaagd. Kortom: de grondkeuze van Kerk en Vrede wordt in de praktijk gebracht.

In praktijk brengen

Volgens de leden van de FLA werkgroep verhoudt de afzijdigheid van Kerk en Vrede van de sociaal-ekonomische konflikten in Nederland zich niet met haar solidariteit met het geweldloos verzet in Latijns Amerika. Dat is een eerste punt van kritiek.

Het tweede punt van kritiek richt zich op de manier waarop Kerk en Vrede de ideeën over geweldloosheid, sociale verdediging, burgerlijke ongehoorzaamheid etc. gestalte geeft en waarin ze zich heel duidelijk exponent betoont van het Europese denken. Hier in Europa komt, ook in de theologie, het dogma vaak vóór de eigentijdse ervaring. In Latijns Amerika behoort iedereen zijn of haar mond te houden voordat de praktijk van armoede en onrecht is doorleefd (vgl. de bezinning op de vrouwenstrijd). Vandaar dat daar arme mensen meer recht van spreken hebben dan intellectuelen. Hun ervaringen met „het systeem” staan centraal. Theorievorming vindt plaats als bezinning op het bevrijdingsproces van de armen, moet ook door de armen gebeuren. Intellectuelen kunnen hun diensten aanbieden. Maar of theoretische concepten in dat bevrijdingsproces wat waard zijn zal in de praktijk moeten blijken.

Nederland

Hoe passen we dit alles toe op de geweldloosheid in Nederland? Voor mij staat vast, dat de ideeën omtrent geweldloze weerbaarheid theoretisch zullen blijven en hun werking in het proces van verandering van het kapitalistische systeem geheel zullen missen als zij niet

1) getoetst zullen worden op hun waarde voor dat bevrijdingsproces van de slachtoffers van het kapitalisme in Nederland en
2) volgens een nieuwe methodiek tot stand zullen komen op basis van concrete ervaringen met concreet onrecht en geweld.

Het FLA is samen met het Oude Wijken

Pastoraat in Rotterdam een project gestart. In de oude wijken van onze grote steden wordt het structurele geweld van ons kapitalistische systeem aan de lijve onderzocht: slechte huisvesting, rassentegenstellingen, perspectiefloosheid, drughandel, prostitutie, voortdurende aanwezigheid van politie, waardoor iedereen zich op voorhand al verdacht voelt, omdat je zo wordt behandeld. Direkte agressie en geweld, die deze situatie oproept, neemt hand over hand toe. Toch laat deze situatie zich niet zomaar oplossen vanuit theorieën over structureel geweld, marginalisatie, afhankelijkheid. Althans, met het loslaten van deze theoretische concepten op de wijken schieten de wijkbewoners weinig op. Het Oude Wijken Pastoraat (tot mijn verbazing voor het merendeel gevormd door Kerk en Vrede leden!) laat zich dan ook niet verleiden tot snelle verklaringen voor de situatie, noch tot het nastreven van snelle resultaten in de vorm van allerlei op te starten programma's. Haar agenda wordt bepaald door wat er in de wijk opkomt en de werkwijze is er een van aanwezig zijn en luisteren.

Het samenwerkingsproject wil een bijdrage leveren aan de wisselwerking van emotionele en vaak schokkende konfrontaties met het leven aan de rand van „onze samenleving” enerzijds en de bezinning daarop anderzijds. Referentie daartoe vormen de ervaringen van een „stagiare” opgedaan in zowel het werk in Rotterdam als in het werk van Servicio Paz y Justicia in een volksbuurt (geen krottenwijk) in Santiago de Chile. Een tweede referentie vormen de ideeën over geweldloosheid, die op zich nog volledig ter discussie staan. Een groep betrokkenen zal het hele pro-

Voorpagina april 1983.

ces, inclusief publiciteit, intensief begeleiden.

Uit het bovenstaande blijkt hoe het direct betrokken raken van Kerk en Vrede bij de „bevrijding van de armen” in Latijns Amerika haar dwingt tot een heroriëntatie op haar grondkeuze voor gerechtigheid, tot een strategie-verandering in eigen land, tot het volgen van een andere methodiek.

Denken – doen

De ideeën van Kerk en Vrede over geweldloosheid zouden enorm aan maatschappelijke betekenis winnen als de hele problematiek bekeken werd door de ogen van de slachtoffers – vaak zeer realistische mensen – van wat je met enige reserve het structurele geweld in Nederland zou kunnen noemen. Tot nu toe is de afstand van Kerk en Vrede als denker over structureel geweld, tot degenen die aan de marge van de samenleving dat structurele geweld aan de lijve ondervinden veel te groot. Die afstand moet kleiner. Het is de uitdaging voor Kerk en Vrede die konsekventie uit haar grondkeuze voor gerechtigheid te trekken en af te zien van een louter intellectueel benadering. Ze moet zich theologisch wat Latijns Amerikaans willen gedragen: de arme subjekt van de geschiedenis en de praktijk voor de theorie.

Dedde de Jong vervulde zijn vervangende dienst bij het FLA en werkt nu als staf lid voor Latijns Amerika bij de zending en het wereld-diakonaat van de NH Kerk.

*) „Jesus in Poncho”. Voorbeelden van geweldloos verzet. Adolfo Perez Esquivel. Te bestellen door f 21,05 te storten op giro 435382 t.n.v. Kerk en Vrede, Amersfoort.

UITNODIGING

**Jubileumviering
13 oktober 1984**

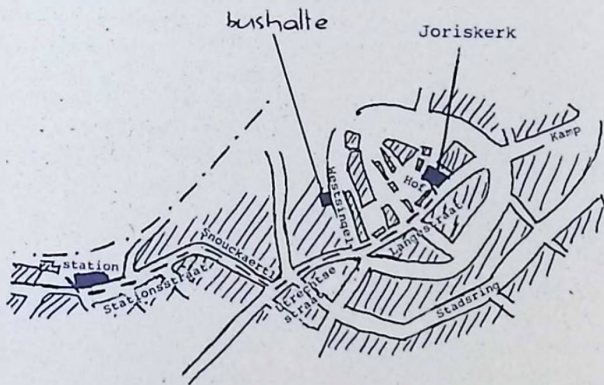
Uitnodiging:

Kerk en Vrede bestaat 60 jaar. Daarom organiseert Kerk en Vrede op 13 oktober een jubileumviering in de Joriskerk te Amersfoort. Alle Kerk en Vrede leden en abonnees worden van harte uitgenodigd om deze dag bij te wonen. Ook mensen die nog geen lid zijn, maar wel interesse hebben, zijn welkom. Op deze pagina vindt u allerlei praktische informatie over deze dag. Het programma van de jubileumdag staat vermeld op de achterpagina.

Routebeschrijving

De Joriskerk ligt in het centrum van Amersfoort. Het is een kwartier lopen vanaf het NS-station. Voor de route zie bijgaand plattegrondje.

Er gaan ook bussen vanaf het station. De nummers 1, 2, 5 en 11. Uitstappen: Hellestraat (bij de polikliniek).

Vervoer

Voor mensen die de jubileumdag graag willen meemaken maar de Joriskerk niet per voet of openbaar vervoer kunnen bereiken, is vervoer vanaf het station. Dit moet u van te voren melden aan het sekretariaat, tel. 033-10445.

Kinderen

Voor de kinderen is er in het morgenprogramma een poppentheater met de titel „De vechtjas van Opa Bakkebaard”. Leeftijd: 4 tot 10 jaar. Tijdens het middagprogramma kunnen kinderen meedoen met het spel/kreatief programma.

Creche

Voor kinderen tot 4 jaar wordt een creche georganiseerd. Neem dus gerust uw kind(eren) mee naar Amersfoort.

kerk en vrede

beweging
voor ontwapening
en
geweldloosheid

berichten uit de vereniging

Muziek en lakens

In verband met de demonstratie in het middagprogramma van de jubileumdag, worden mensen die muziekinstrumenten bespelen verzocht deze mee te nemen. Met het oog op de demonstratie is een speciaal lied gemaakt dat tijdens de tocht gezongen en gespeeld kan worden.

Iedereen wordt verzocht lakens en spandoeken en vlaggen mee te nemen!!!

Bijdrage

Hoewel deze jubileumdag een sober karakter draagt, lopen de kosten hoog op. Onder andere door de overkomst van buitenlandse sprekers.

Uw bijdrage op het gironummer van Kerk en Vrede (435382) onder vermelding van jubileum 1984, is van harte welkom.

Kerk en Vrede op de radio

Op dinsdag 9 oktober wordt er in de uitzending van **NCRV-radio Literama** uitvoerig aandacht geschonken aan de historie en aktualiteit van Kerk en Vrede. Het betreft een historisch klankbeeld en een gesprek met enkele betrokkenen bij de vereniging. **Literama Hilv. 4, 21.30-23.00 uur.**

Informatie

Nadere informatie ten aanzien van het jubileum is verkrijgbaar op het sekretariaat van Kerk en Vrede, Utrechtseweg 159, 3818 ED Amersfoort, tel. 033-10445, vragen naar Jan Durk Tuinier of Hugo de Waard.

WELKOM

IN DIENST? WEET WAT JE DOET!

Zestig jaar Kerk en Vrede betekent ook bijna zestig jaar aandacht voor dienstweigeren. Daarom brengt het Vredesburo (waarin Kerk en Vrede en de Doopsgezinde Vredesgroep samenwerken) een boek over dienstweigeren uit. De titel luidt: **In dienst? Weet wat je doet!**

Het boek wil inzicht geven in de motieven van jongens die dienst weigeren.

Inzicht in de motieven is belangrijk. Belangrijk voor jongens die voor de keus komen te staan: in dienst of niet. Maar ook van belang voor hun ouders, vriend, vriendin, predikant of leraar. Voor wie niet, eigenlijk. Herman

Noordegraaf onderstreept het belang van een verantwoorde keuzevorming.

Het gaat om doorbreking van het geweldsdenken, en dat is nog steeds bitter hard nodig.

Bij een jubileum van Kerk en Vrede mag de aandacht voor dienstweigeren niet ontbreken. Het is haast een vanzelfsprekendheid, dat een organisatie die de oorlog in al zijn vormen wil bestrijden, in de loop van haar geschiedenis actief aandacht heeft besteed aan de militaire dienstweigeren. Het is daarom ook terecht dat deze aandacht een uitgebreidere vorm heeft gekregen dan een artikel: er is een boek verschenen „In dienst? Weet wat je doet!“. De redactie ervan berust bij het Vredesburo. Hierin werken Kerk en Vrede en de Doopsgezinde Vredesgroep al tientallen jaren samen om voorlichting en steun te geven aan mensen die weigeren in militaire dienst te gaan.

Het is al zeer vroeg in de beginne, dat we de voorloper van het Vredesburo tegenkomen. In het januarinumnummer van het blad „Kerk en Vrede“ uit 1926 komen we een bericht tegen dat een „Commissie van Voorlichting inzake de Dienstweigeren“ in het leven is geroepen. Een aantal organisaties is hierbij betrokken, o.a. de Arbeidsgroep van Doopsgezinden tegen den krijgsveld en de Groep van Godsdienstige Voorgangers en Gemeenteleden tegen Oorlog en Oorlogstoerusting (zoals Kerk en Vrede toen nog heette). De wet waarop bedoeld wordt, is de Dienstweigeringswet van 1923, die het wettelijk mogelijk gemaakt had dat degenen, die ernstige gewetensbezwaren hadden, vrijstelling van dienstplicht kregen en vervangende burgerdienst konden doen.

Geen oproep tot

Typend is dat in de doelstelling gesteld wordt dat voorlichting verschaft wordt **zonder** de dienstweigeren te propageren. Niet, omdat aansporen tot dienstweigeren in die tijd strafbaar was, maar om andere redenen. Zoals G. J. Heering eens schreef: „Persoonlijk hebben wij honderden malen de gelegenheid gehad om dienstplichtige jongelui onder vier ogen aan te sporen tot dienstweigeren. Wij hebben die gelegenheid nooit gebruikt. Waarom niet? Om

twee redenen. Omdat wij alléén prijs stellen op een daad uit volle persoonlijke overtuiging, en omdat wij niet willen dat een jongen, door ons overreed, een daad zou doen, waarvan hij de gevolgen misschien niet kan dragen en waarin wij hem niet kunnen helpen.“ (Kerk en Vrede, mei 1930).

Ook het Vredesburo gaat het om een werken aan een verantwoorde keuzevorming. Terecht is, zo het al mogelijk zou zijn, elke indoctrinatie uit den boze! Talloze jongeren zijn in de loop van al die jaren geholpen door het Vredesburo. De publikatie van dit boek is dan ook terecht opgedragen aan mensen die zich daarvoor vele jaren ingespannen hebben, zoals Cor Inja, Henk Lankhorst en Jaap Wentink.

Het Vredesburo heeft zo'n honderdtwintig mentoren, verspreid door het hele land. Behalve dat zij informatie verschaffen, helpen zij degenen die willen weigeren met het helder krijgen van hun bezwaren tegen de militaire dienst.

Er wordt in toenemende mate samengewerkt met Pax Christi, dat ook over een mentorenet beschikt.

Het grootste deel van het boek wordt gevormd door de weergave van gesprekken met dienstweigerers. Deze worden ingekaderd door een aantal andere stukken.

Allereerst beschrijft Jan Roest in kort bestek de geschiedenis van de dienstweigeren in Nederland. Ik denk, dat het goed is om te beseffen, dat dienstweigeren niet iets is dat pas van recente datum is, maar een beweging die diepe wortels heeft in de geschiedenis der mensheid: altijd zijn er mensen geweest die de dienst aan de dood geweigerd hebben en vaak tegen zeer veel verdrukking in, kozen voor de dienst aan het leven. De vroege Christenen zijn er een voorbeeld van. Ook toen de officiële kerk met de staatsmacht vergroeide zijn er binnen, maar veelal op de rand en buiten de officiële kerken tallozen geweest die dienst weigerden. De Doopsgezinden en de Quakers zijn bekende voorbeelden.

Geschiedenis

De moderne dienstweigeringsbeweging in Nederland begint in 1896 met de door Tolstoy geïnspireerde J. K. v.d. Veer, die de schuttersdienst weigerde. Deze beweging werd vooral gevoed door het, door Tolstoy beïnvloede, Christen-anarchisme en het anarchisme. Het Dienstweigeringsmanifest van 1915, de Groenendaalactie uit 1921 (toen Herman Groenendaal elk voedsel weigerde als protest tegen zijn opsluiting in de gevangenis vanwege zijn dienstweigeren), de weigerers ten tijde van de „politie“ acties in Nederlands-

DE ZONDEVAL ZONDER WINST

Met toestemming van uitgeverij Bijleveld verkoopt Kerk en Vrede het boek „De zondeval van het Christendom“ in oktober voor *f* 14,75. *Dat is ruim f* 10,— voordeliger, vanwege het 60-jarig bestaan van Kerk en Vrede.

Het boek kunt u op de jubileumdag te Amersfoort verkrijgen. Per giro bestellen kan ook: stort *f* 20,— (incl. porti) op giro 435382 t.n.v. Kerk en Vrede, Amersfoort o.v.v. jubileum zondeval.

Indië, - het zijn alle momenten uit een levendige geschiedenis.

Jan Roest konkludeert, dat een terugblik op ongeveer tachtig jaar dienstweigeren laat zien, dat zich tussen 1900 en 1984 geen grootse ontwikkelingen hebben voorgedaan. De oorspronkelijke opvattingen over oorlog als misdaad tegen de mensheid, over structureel geweld en geweldloosheid kom je zowel bij de vroegere vredesbeweging tegen als bij de huidige.

Inderdaad is het opvallend hoe in de loop van de geschiedenis argumenten en motieven steeds weer terugkomen. De gesprekken met de weigeraars, uit de mentorenpraktijk gegrepen, laten zien welke variëteit en overeenstemming er is. Er zijn principiële weigeraars, die elk geweld afwijzen, terwijl ook de vraag of geweld door een bevrijdingsbeweging gebruikt mag worden, terugkomt. Het zijn de totaalweigeraars, die de oude anarchistische traditie van verzet tegen de staat weer opnemen. Een beroep op de Wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst wordt door hen gezien als erkenning van de rechtsorde die men afwijst.

Geweten

Zoals de naam van de wet aangeeft, moet weigering op gewetensbezwaren berusten. Nu is geweten een woord, dat vaak zeer individualistisch wordt geïnterpreteerd. Het wordt dan teruggebracht tot iets vaags, iets zo gevoelsmatig, waar verder nauwelijks over te argumenteren valt. De wet Gewetensbezwaren gaat uit van zo'n individualistische benadering. In zijn bijdrage gaat Harry Zeldenrust in op dat sleutelbegrip „geweten”. Het gaat om een persoonlijke gewetensvolle keuze. Doch die keuze is gevormd op basis van kennis en ervaringen die men in zijn levensloop heeft opgedaan. Gewetensvol betekent, in de woorden van Zeldenrust, dat men alle ervaringen en alle informatie waarover men beschikt laat meewegen om tot een weloverwogen oordeel te komen. Die ervaringen zijn dan ook altijd met anderen gedeelde ervaringen. Gewetensvol wil zeggen, dat je iets weet samen met anderen. Sommigen zullen vanuit hun geloofsbeleving zeggen: samen met de Ander. Tegenover gewetensvol staat gewetenloos: het in de blinde gehoorzamen. Dit betoeg van Zeldenrust sluit aan bij het eerder genoemde uitgangspunt, dat mensen zelf tot een bewuste keuze dienen te komen. Het zonder nadenken in militaire

dienst gaan is al te zeer een vanzelfsprekendheid die steeds weer aan de kaak gesteld dient te worden, omdat het gaat om vragen van leven en dood.

Het leger is nog steeds een systeem, waar waarden en opvattingen opgeld doen, die haaks staan op wat elders in de samenleving als „normaal” geldt. Het vermoorden van een medemens wordt sterk afgekeurd, in het leger word je erop afgericht. Uit de bijdrage van legerpredikant Jaap Roggeveen wordt heel duidelijk hoezeer het leger een organisatie is met een eigen structuur en cultuur- sterk hiërarchisch, waarbij het individu opgaat in de groep met weinig ruimte voor afwijkend groeps-gedrag.

Protest

In een afrondende beschouwing houdt David Renkema „een pleidooi voor de dienstweigering”. Hij koppelt de dienstweigering aan verzet: de feiten hebben niet het laatste woord. We kunnen proberen ze te veranderen: „Met dienstweigeren laat je zien dat je de werkelijkheid niet neemt zoals die is. Je wilt een andere werkelijkheid. Dienstweigeren is een protest! Tegelijk weet je dat die

militia christi

GEEN MAN EN
GEEN CENT! - PAG. 10

veranderingen langzaam gaan; het lijkt zelfs vaak alsof het de verkeerde kant opgaat - Maar dat maakt het protest des te noodzakelijker.”

Inderdaad, zo voegen wij eraan toe, de ontmaskering van de kwade vanzelfsprekendheid van het geweld blijft noodzaak. Waar het om gaat is dat mensen zich van het geweldsdenken (dat een geestesgesteldheid, of beter: geestesziekte is) bevrijden door een gewetensvol handelen. Om zo te komen tot een verantwoordelijke ongehoorzaamheid. Want, zoals Erich Fromm het eens verwoordde: De geschiedenis van de mensheid begon met een daad van ongehoorzaamheid, het is niet onwaarschijnlijk dat ze zal eindigen door een daad van gehoorzaamheid. Daarom is helaas het werk van het Vredesburo nog zo bitter hard nodig.

Herman Noordegraaf is stafmedewerker van de Raad voor Overheid en Samenleving van de Ned. Herv. Kerk.

In dienst? Weet wat je doet! is te bestellen door f 18,10 te storten op giro 435382 t.n.v. Kerk en Vrede Amersfoort. Als u op de jubileumdag komt, kunt u het voor f 15,90 meenemen!

PROGRAMMA

Jubileumviering Kerk en Vrede 13 oktober 1984

De jubileumviering van Kerk en Vrede vindt plaats op 13 oktober 1984 in de Joriskerk in het centrum van Amersfoort. Het motto voor deze dag is: „MENSEN WERKEN AAN VREDE, KERK EN VREDE 60 JAAR”.

In de verschillende programma-onderdelen komen de diverse activiteiten van Kerk en Vrede naar voren.

- 10.30 uur: – **Opening** door de voorzitter van Kerk en Vrede ds. **Bram Grandia**.
– **Jubileumlied** o.l.v. **Mar van der Velden**.
– Korte verhalen van twee leden van Kerk en Vrede over hun betrokkenheid bij de vereniging.
- 11.05 uur: Toespraak door **Richard Deats**.
Richard Deats is medewerker van de Amerikaanse FOR (Fellowship of Reconciliation), een soortgelijke organisatie als Kerk en Vrede. Richard Deats werkte dertien jaar in de Filippijnen. Momenteel ontwikkelt hij in de Verenigde Staten programma's gericht op de kerken. Hij nam ook deel aan de actie Witness for Peace, een actie die uitgevoerd werd op de grens van Nicaragua en Honduras als lijfelijk protest tegen de door de Verenigde Staten gesteunde contrarevolutionaire activiteiten. Richard Deats is goed op de hoogte van de internationale beweging voor ontwapening en geweldloosheid. In zijn toespraak zullen zijn ervaringen centraal staan.
Het is mogelijk Richard Deats tijdens het pauzeprogramma te ontmoeten en met hem van gedachten te wisselen.
- 11.30 uur: Jubileumlied.
- 11.35 uur: Toespraak van **Wolfgang Raupach**, sekretaris Aktion Suhnezeichen.
Wolfgang Raupach is jaren werkzaam geweest als pastor in Hannover. Daar werd hij actief in de Versöhnungsbund, een vredesbeweging die veel overeenkomsten met Kerk en Vrede heeft en ook aangesloten is bij de IFOR in Alkmaar.
Raupach heeft zich naast het bestuurslidmaatschap van de Versöhnungsbund in Hannover actief ingezet voor vredesactie. Zo was hij een van de mensen die achter de vredesactie zaten tijdens de Kirchentagen in 1983. Tevens was hij betrokken bij de Vastenactie die in 1983 en 1984 meerdere malen gehouden is in de Bondsrepubliek.
Sinds september van dit jaar is hij werkzaam bij **Aktion Suhnezeichen Friedensdienste**. Hij heeft daar de functie van studierekretaris. Tevens heeft hij internationaal werk in zijn pakket. Vanuit dit werk is hij actief in de begeleiding van vrijwilligers die in verschillende landen vredeswerk verrichten (het uitzenden en begeleiden van deze vrijwilligers is één van de belangrijkste activiteiten van Aktion Suhnezeichen Friedensdienste). Deze organisatie is nauw betrokken geraakt bij kerkelijke vredesgroepen en vredesakties in Duitsland.
- 11.50 uur: Optreden van een **theatergroep** van de academie voor expressie door woord en gebaar.
- 12.15 uur: **Pauzeprogramma** met:
informatiemarkt, ontmoeting, film/video, exposities, gelegenheid bestuursleden en andere medewerkers te ontmoeten.
- 13.45 uur: **Presentatie uitgaven** „Weg uit het geweld, bijbelse verkenningen naar vrede” en „In dienst? Weet wat je doet!”
- 14.15 uur: **Introductie spel/kreatief programma**.
Het spel/kreatief programma heeft het thema: vriend of vijand. Middels een verwerking in verschillende groepen worden **vooroordelen** ontmaskerd en **vijandbeelden** overboord gezet.
- 15.00 uur: **Demonstratieve optocht** door Amersfoort.
Een demonstratie van eerder genoemde konklusie ten aanzien van vooroordelen en vijanddenken. De tocht duurt ongeveer drie kwartier.
- 16.00 uur: **Afsluiting** van de dag.

DIENTWEIGERAARS

IN NEDERLANDSE

GEVANGENISSEN

TOTAALWEIGERAARS

Je kunt in Nederland een beroep doen op de Wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst, en daarmee je bezwaren laten erkennen door de overheid. Als je vindt dat die overheid daartoe geen enkel recht heeft – niet jouw bezwaren maar het militarisme moet ter discussie staan – en je volhardt in je totaal dienstweigering, word je veroordeeld tot 12 maanden gevangenisstraf. Daarvan moet je er doorgaans 9 zitten. Contact met de buitenwereld is dan erg belangrijk. Stuur een kaart of brief (sluit antwoordpostzegel in).

Dirk van Donselaar
De „Corridor”, Postbus 11
5410 AA Zeeland (N.Br.)

Christo Motz
Nieuw Vosseveld, Lunettenlaan 501
Vucht

Rein van Vliet en Charley Hemming
HvB „De weg”
HJE Wenckenbachweg 48
1096 AN Amsterdam

Jan Autsema en Ton Heck
HvB, Wilhelminastraat 16
6812 CW Arnhem

Eelco Haak
HvB 1, Kousteensedijk 2
4331 JE Middelburg

Cees Brinkman
Jeugdhuis van Bewaring „De Sprang”
Stevinstraat 405
2587 EK Den Haag

Bernard Mantel
HvB 't Veer
HJE Wenckenbachweg 48
1096 AN Amsterdam

Marc Rakers,
HvB, Wolvenplein 27
3512 CK Utrecht

Jeroen Kouwenberg,
HvB, Pollartstraat 7
Roermond

Frits ter Kuile
HvB 1, Oostvest 22
2031 WB Haarlem

Lieven Verheyen
S.I. Merksplas 994, Geb. 1
Steenweg op de wortel 1
Merksplas, België

Wil Keppel
(werkweigeraar, vast tot 3 nov.)
HvB, Noordsingel 115
Rotterdam